

Regionaal of nationaal?

Het in Nederland gevoerde economische beleid is in principe globaal van karakter. Dat komt door onze vrije ondernemingswijze productie. Iedere specifieke maatregel kan een inbreuk betekenen op die produktiewijze. Zo'n maatregel betekent niet dat de economische doelstellingen op de tocht komen te staan, maar wel dat de individuele economische vrijheid van enkelen of van velen gevaar kan lopen. Doen zich economische problemen voor die slechts met specifieke maatregelen kunnen worden opgelost, dan ontstaan er fricties. De onlangs verschenen *Nota inzake het regionale sociaal-economische beleid 1977 t/m 1980* is daarvan een duidelijk voorbeeld.

Globaal beleid is vrijwel steeds nationaal beleid. Regionale problemen zijn vanuit het oogpunt der macro-economie micro-problemen, die samenhangen met de specifieke aard van specifieke bedrijfstakken of bedrijven in de betreffende regio's. Hieruit volgt gemakkelijk de conclusie dat regionale problemen vragen om specifiek beleid. Hoe moet je echter zo'n beleid voeren als het gehele economisch-politieke instrumentarium doordrongen is van de globale ratio? De regionale nota geeft op deze vraag geen antwoord; ze hinkt op twee gedachten. Enerzijds vraagt ze om specifiek beleid, anderzijds houdt ze vast aan nationaal, globaal beleid.

Dat er behoefte is aan specifiek beleid volgt direct uit de hoofddoelstelling van de nota: „Het tegengaan van ongewenste regionale sociaal-economische onevenwichtigheden”. Daartoe wil ze de regionale produktie- en werkgelegenheidsstructuur beïnvloeden om de comparatieve voordelen te benutten. Het volgt nog duidelijker uit de beleidsuitgangspunten voor de komende jaren: 1. vermindering van de regionale werkloosheidsverschillen; 2. versterking van de regionale economische structuur, zodat een gediversifieerde structuur ontstaat; 3. doelbewuste identificatie van de sterke en zwakke kanten van het regionale vestigingsbeleid ten einde het beleid te „oriënteren op het versterken van de zwakke en het uitbuiten van de sterke punten” (geen mooie formulering, maar de boodschap komt over, L.H.). Met een nationaal beleid kunnen we deze punten wel vergeten. Op blz. 116 staat bijv. dat een beleid zonder regionale subsidies teneinde naar concentratie van economische activiteiten in het Westen. En enkele regels verder staat dat een „beïnvloeding van het marktmechanisme ten gunste van bepaalde regio's ten principale gerechtvaardigd is”. Dit alles wordt nog duidelijker als de nota toelicht dat ieder gebied zijn eigen bedrijfstakken en problemen heeft.

Hoe passen we dit alles in het nationale beleid? De nota beantwoordt die vraag niet: het regionale beleid moet zich maar bij het nationale beleid aanpassen. De oorzaak van deze gedachtenkronkel is het verafgoden van het globale beleid,

waarop het gehele economische instrumentarium is afgestemd. De economische filosofie van Nederland gaat er namelijk vanuit dat regionale ontwikkelingen worden bepaald door nationale ontwikkelingen. Mij lijkt het daarentegen beter ervan uit te gaan dat de nationale economie bepaald wordt door micro-economische beslissingen. Dat de huidige filosofie onjuist is, blijkt uit het feit dat ondanks alle maatregelen in het verleden de zwakke regio's nog steeds zwak zijn; zij zullen dat, gelet op de werkgelegenheidsramingen, ook in 1980 nog zijn.

Desalniettemin houdt de nota krampachtig vast aan het nationaal-economische uitgangspunt. Op blz. 4 heet het nog dat er een complementaire relatie is tussen regionaal en nationaal beleid en op blz. 5 staat heel goed dat de regio te beschouwen is als de werkplaats van het facettenbeleid, maar dan staat plotseling op blz. 22 dat de ontwikkeling in de verschillende regio's in hoge mate wordt bepaald door de situatie in Nederland als geheel. Nog sterker staat het op blz. 59: „Randvoorwaarde voor de verbetering van regionale probleemsituaties is een verbetering in de werkgelegenheids-situatie op nationaal niveau”. Vele lezers zijn dan misschien vergeten dat op blz. 34 staat dat de arbeidsmarktbegeleidende maatregelen „uit de aard van hun doelgerichtheid flexibel van karakter zijn, in die zin dat zij, regionaal gezien, daar hun toepassing vinden, waar zich specifieke arbeidsmarkt-knelpunten voordoen”.

Het is niet terecht de nota op grond van het bovenstaande maar te verscheuren. Het valt immers niet mee een economische filosofie plotseling vaarwel te zeggen. Bovendien biedt de nota voldoende aanknopingspunten voor een echt regionaal beleid. Er wordt bijv. duidelijk aangegeven dat er behoefte is aan een informatiestroom over veranderingen in de regio die voor de sociaal-economische ontwikkeling relevant zijn en aan specifieke informatie over regionale bedrijven die met bijzondere moeilijkheden te kampen hebben. Vervolgens wordt ingegaan op de pogingen van diverse instanties om in deze behoefte te voorzien. Daarbij hoort, vreemd genoeg, niet het CPB. Het CPB baseert zich nog consequent op het macro-economische kader. Zijn Regionaal Arbeidsmarktmodel (RAM) en Regionaal Economisch Model (REM) beschrijven de regionale ontwikkelingen vanuit nationale ontwikkelingen in plaats van andersom. Dat het er aldus nog niet in is geslaagd de „invloed van spreidingspatronen op de nationale economische ontwikkeling te kwantificeren”, lijkt vanzelf te spreken.

Kortom, de regionaal-economische nota gaat, analytisch gezien, eerder over nationaal dan over regionaal beleid.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Regionaal of nationaal?	221
Column	
Na de stakingen, door Prof. Dr. A. Peper	223
<i>Dr. A. B. T. M. van Schaik:</i>	
Loonvorming, prijscompensatie en arbeidsinkomensquote	224
<i>Drs. B. J. Langenberg en Drs. N. C. M. van Niekerk</i>	
Hoe zacht is de kunstsector? Het toneelbeleid	227
<i>Dr. J. H. C. Lisman:</i>	
Schrijfwijze van woorden en getallen	232
<i>Drs. A. M. Dongelmans:</i>	
De relatie tussen geldhoeveelheid en monetaire basis op korte termijn De geldbasis als knipperlicht?	235
Fisconomie	
Fiscale aspecten van de WIR, door Drs. H. A. Kogels	238
Boekennieuws	
J. J. Groot: Bedrijfsstatistiek, grondslagen en technieken, en Vraagstuk- ken statistiek, door Drs. B. S. van der Laan	240

Kunt u het allemaal volgen? Vast wel met ESB!

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.*

Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adjunct-redacteur-secretaris:

L. van der Geest.

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016: kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 88,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).*

*Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

*Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische
Berichten te Rotterdam.*

*Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,—
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.*

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR

Postbus 7021

Den Haag

Telefoon (070) 68 17 75 | 23 41 03

Telex 33101

Stichting

Het Nederlands Economisch Instituut

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Na de stakingen

Nederland is weer aan het werk. De stakingen zijn achter de rug. Er is — in de vele commentaren op de stakingen — één conclusie die eruit springt, nl. dat de werknemers deze slag hebben gewonnen. In de open confrontatie tussen werkgevers en werknemers hebben de werkgevers een gevoelig gezichtsverlies geleden. De harde lijn die zij hadden gekozen, is beantwoord met een even harde lijn. De vraag is hoe het klimaat is kunnen ontstaan, dat a. de harde opstelling van de werkgevers verklaart, b. de terughoudende rol van de overheid begrijpelijk maakt, en c. de krachtige stakingsacties tot gevolg had.

Wat de werkgevers betreft, kan men wijzen op de door allerlei oorzaken verzwakte positie van onderdelen van het Nederlandse bedrijfsleven. Een positie die zij onder meer wensten te versterken door een uiterst bescheiden loonkostenontwikkeling toe te staan. Aangrijpingspunt was hier, zoals bekend, de automatische prijscompensatie, een „techniek” die zij tot het verleden wilden verklaren. Maar er is natuurlijk veel meer aan de hand geweest, dan gestoei over die prijscompensatie, te meer daar de vakbeweging al akkoord was gegaan met het wegemen van een aantal onzuivere elementen uit die prijscompensatie (het z.g. schonen). Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat de werkgevers zowel de kracht van de eigen organisatie als die van de vakbeweging hebben willen testen. Bekend is dat sinds de grote stakingen van 1970 en volgende jaren de werkgevers zich hecht hebben aaneengesloten en dat deze saamhorigheid wel eens vruchten heeft afgeworpen (vgl. de metaalstaking in 1973). Daarbij voelden zij zich gesteund door de voor de hand liggende gedachte dat de vakbeweging in tijden van economische teruggang een zwakkere positie heeft. Deze gedachte is overigens niet van elke realiteitszin gespeend, maar veel en veel te

algemeen en derhalve te simpel. Wie enige kennis heeft van de literatuur over het onderwerp: stakingsbereidheid („propensity to strike”) weet dat deze zaken veel genuanceerder liggen. In ieder geval kan vastgesteld worden dat de eenheid aan werkgeverszijde én de bereidheid — door goede coördinatie — lange tijd een bepaalde lijn vast te houden veel minder groot is dan men in die kringen wel had gehoopt. Het is nu eenmaal zo dat de geschakeerdheid van belangen en posities aan werkgeverszijde veel groter is, dan aan werknemerszijde. Er ontstaan daardoor veel eerder breuken in dat front.

Van de overheid was al lang bekend dat zij niet van plan was spoedig in arbeidsconflicten in te grijpen. Zij had op dit terrein enige ervaring opgedaan (de twee looningrepen van vorig jaar), die niet tot herhaling uitnodigden. Door deze looningrepen was de verhouding met de vakbeweging danig verstoord; een situatie die een kabinet van de huidige signatuur — misschien wel geen enkel kabinet — zich niet lang kan veroorloven. Dit betekende — dat wisten de twee partijen in het conflict — dat werkgevers en werknemers het eerst en vooral met elkaar eens dienden te worden. Was het niet door onderhandelingen, dan door acties die uiteindelijk weer tot onderhandelingen moeten leiden. Zo is het dan ook gegaan, omdat we al geruime tijd wisten dat er in de eerste onderhandelingen van onoverbrugbare tegenstellingen sprake was.

Velen hebben zich — verwijzend naar de economische toestand, de onzekerheid over de werkgelegenheid bij veel werknemers, e.d. — erover verbaasd dat leiding en leden van de vakbeweging tot zulke doeltreffende en goed geleide acties in staat zijn gebleken. Ik kan mij voorstellen dat in de top van de vakbeweging ook enige aarzeling aanwezig is geweest voordat men het startschot tot de acties gaf.

Toch waren er in het recente verleden al voldoende bouwstenen aangedragen die een verhoogde stakingsbereidheid, zowel bij de leden als de districtsbestuurders, waarschijnlijk maakte. Hoe men de al genoemde looningrepen van de regering ook waardeert, het feitelijke gevolg daarvan is in ieder geval geweest, dat er tijden niet meer *onderhandeld* is over de arbeidsvoorwaarden. Nog afgezien van de inhoud van het pakket, is deze omstandigheid buitengewoon frustrerend voor een onderhandelingsmachine als de vakbeweging toch óók is. Dit raderwerk heeft te lang stilgelegen. De vakbondsonderhandelaars hadden in geen tijden een werkgever gezien. Toen eind vorig jaar de werkgevers te kennen gaven dat er deze keer ook met hen weinig te bepraten viel, was de maat vol.

Er ontstaat dan een cao-loze periode; die direct voelbaar is voor de leden van de vakbeweging en die een extra druk legt op de vakbondsonderhandelaars. En ik doel dan in het bijzonder op de vakbondsbestuurders die in direct contact staan met de ondernemingen en hun leden die daar werkzaam zijn. Het oog is in commentaren en analyses nog veel te veel gericht op wat er aan de top van het overleg gebeurt. De wetenschap dat de vakbeweging sinds om en nabij 1970 aanzienlijk is gedemocratiseerd (en derhalve in haar besluitvorming is gedecentraliseerd) wint maar langzaam terrein. Zonder die wetenschap komt men stelselmatig tot een onjuiste beoordeling van de stand van zaken in de arbeidsverhoudingen hier te lande.

Loonvorming, prijscompensatie en arbeidsinkomensquote

DR. A. B. T. M. VAN SCHAİK

De gevolgen van een eventuele afschaffing van de prijscompensatie op de ontwikkeling van de reële arbeidskosten kunnen — afhankelijk van het gekozen systeem van loonvorming — zeer uiteen lopen. Dr. Van Schaik, werkzaam bij de Katholieke Hogeschool Tilburg zet dit uiteen aan de hand van twee macro-econometrische modellen.

1. Probleemstelling en samenvatting

Uit het loonpeil en de opbrengstprijis van de productie volgen de reële arbeidskosten. Deze laatste zijn zowel in de jaren zestig als in de eerste helft van de jaren zeventig zeer snel gestegen, sneller zelfs dan de arbeidsproductiviteit 1). Een stijgende arbeidsinkomensquote en een versterkte uitschakeling van arbeid waren het gevolg 2). Dientengevolge kan de productiefactor arbeid hedentendage relatief zeer duur worden genoemd, zo duur zelfs dat het verschijnsel arbeidskostenwerkloosheid actueel is geworden 3).

Het ligt voor de hand de bestrijding van deze vorm van werkloosheid onder meer te baseren op een analyse van de ontwikkeling van de reële arbeidskosten. Hierbij rijst echter wel een probleem. Bij de bepaling van de reële arbeidskosten speelt het systeem van loonvorming — geconcretiseerd in een of andere loonvormingsfunctie — een belangrijke rol. En juist hiervan zijn in de economische literatuur nogal uiteenlopende specificaties voorhanden. Bovendien kan van vele versies worden gezegd, dat ze het empirisch even goed doen, d.w.z. dat ze de veranderingen van de nominale loonvoet in het verleden uitstekend nabootsen 4).

Desalniettemin zal een antwoord moeten worden geformuleerd op de gestelde vragen. Ligt de keuze van de te hanteren loonvormingsfunctie niet ondubbelzinnig vast, dan bestaat het antwoord — noodgedwongen — uit alternatieven, oftewel varianten 5). De voornaamste bedoeling van dit artikel is, om te illustreren dat — afhankelijk van het gekozen systeem van loonvorming — de gevolgen van het afschaffen van de prijscompensatie op de ontwikkeling van de reële arbeidskosten zeer uiteen kunnen lopen. Daartoe wordt de ontwikkeling van deze kosten in verschillende „werelden” geanalyseerd 6). In het ene geval heeft afschaffing van de prijscompensatie een matigende invloed, in het andere geval wordt de stijging van de reële arbeidskosten er juist door versterkt. Uit een vergelijking van de gebruikte loonvormingssystemen kan men dan aanwijzingen afleiden over het „optimale” systeem van loonvorming 7).

Uit de ter beschikking staande (empirische) loonvormingsfuncties zijn twee — naar specificatie duidelijk van elkaar onderscheiden — voorbeelden gekozen. Centraal staat dan het onderscheid tussen het systeem van loonvorming, waarbij

de stijging van de arbeidsproductiviteit voor de volle honderd procent wordt doorberekend in de lonen en het systeem, waarbij dit voor slechts de helft het geval is 8). Beide loonvormingsfuncties worden aan hetzelfde systeem van prijsvorming gekoppeld. Zo ontstaan twee „werelden”, waarin impulsen worden gegeven, welke voor de Nederlandse (toekomstige) situatie niet onrealistisch mogen worden geacht. Het betreft hier een — structurele — stijging van de arbeidsproductiviteit met 4,5% per jaar en een drukstijging van de collectieve lasten op de lonen met 1% per jaar 9). In de eerste „wereld” oefenen beide impulsen, afzonderlijk en derhalve ook te zamen, een opwaartse druk uit op de arbeidsinkomensquote. Afschaffing van de prijscompensatie heeft in zo'n geval een matigende invloed op de stijging van de reële arbeidskosten en daarmee op de arbeidsinkomensquote. Op basis van enkele passages in *De Nederlandse economie in 1980* is het vermoeden gerechtvaardigd, dat het Centraal Planbureau van zo'n wereld uitgaat 10). In de tweede „wereld” wordt, zoals gezegd, de stijging van de reële arbeidskosten door het afschaffen van de prijscompensatie juist versterkt. Dit is terug te voeren op het buiten werking stellen van een mogelijke *neerwaartse* werking van de loon- en prijspiraal 11).

Een en ander zal nu, mede aan de hand van een onderdeel van een groot macro-econometrisch model, nader worden uitgewerkt.

2. De zwakke versus de sterke werking van het arbeidsmarktmechanisme

Uit recent econometrisch onderzoek blijkt bij herhaling,

- 1) Voor cijfermatige informatie hiervoor zij verwezen naar A. B. T. M. van Schaik, *Is er een direct verband tussen economische veroudering en bezettingsgraadverliezen?*, *ESB*, 17 november 1976.
- 2) Deze constatering vindt men ook in publikaties van het CPB terug. Vergelijk bijv. *De Nederlandse economie in 1980*.
- 3) Men raadplege hierover de publikaties van het CPB.
- 4) Onder „nabootsen” wordt hier verstaan het „ex post voorspellen”.
- 5) Het betreft hier varianten m.b.t. *structuurverschillen* tussen modellen. Vergelijk in dit verband het inspirerende artikel van J. Pen, *The ideology of unemployment*, *De Economist*, 124, nr. 1/2, 1976.
- 6) Het begrip „wereld” is hier synoniem met het begrip „model”.
- 7) „Optimaal”, in het licht van een of andere doelfunctie, bijv. het minimaliseren van de stijging van de reële arbeidskosten of het maximaliseren van de verbetering van de koopkracht van loon-trekkers.
- 8) Bedoelde loonvormingsfuncties bevatten uiteraard meer verschillen. Vergelijk hierna de relaties (1) en (2).
- 9) De waarde van het hier gehanteerde stijgingspercentage van de gemiddelde arbeidsproductiviteit komt ongeveer overeen met dat van de marginale arbeidsproductiviteit uit het jaargangenmodel van Den Hartog en Tjan. Vergelijk A. van Schaik, op. cit.
- 10) Bedoeld is hier par. III.1.2 over „Prijzen en lonen”.
- 11) Een *neerwaartse* werking van de loon- en prijspiraal moet niet worden opgevat als een daling van lonen en prijzen, welke ook werkelijk kan worden waargenomen, maar als een matiging van de stijging van beide.

dat de ontwikkeling van de nominale loonvoet per werknemer over een lange periode samenhangt met:

- de stijging van het consumptiepeil, welke gemiddeld genomen volledig werd doorberekend in de lonen; het betreft hier de veelbesproken prijscompensatie 12);
- de verhoging van de collectieve-lastendruk, deze werd — afhankelijk van de specificatie van de Phillipscurve — voor 50% of 80% in de vorm van loonsverhogingen afgewenteld 13);
- de gemiddelde arbeidsproductiviteitsstijging in de totale bedrijvensector, hiermede liepen de lonen — afhankelijk van de specificatie van de Phillipscurve — voor 50% of 100% in de pas;
- de situatie op de arbeidsmarkt, het verband (van ca. —1) tussen lonen en werkgelegenheid (Phillipscurve).

De specificatie van de Phillipscurve vereist enige toelichting. In theorie kan men een onderscheid maken tussen de sterke en de zwakke werking van het arbeidsmarktmechanisme 14). In het laatste geval reageren de lonen op de veranderingen in het werkloosheidspercentage. Geen wijziging in de bestaande werkloosheid, hoe omvangrijk ook, betekent dan dat het verband tussen lonen en werkgelegenheid „op dat moment” nihil is. Gaat men daarentegen uit van loonreacties op de hoogte van het werkloosheidspercentage, dan kan van een sterke werking van het arbeidsmarktmechanisme worden gesproken.

Beide specificaties zijn empirisch onderzocht. Een onderzoek bijvoorbeeld van Verbaan en De Ridder (VDR) leverde — uitgaande van de zwakke variant — het volgende resultaat op 15):

$$\dot{l} = \dot{p}_c + 0,5(\dot{y} - \dot{a}) + 0,8\dot{f} - 1,25 \Delta w + 2 \quad (1)$$

- \dot{l} = loonsom per werknemer in bedrijven (procentuele mutaties);
- \dot{p}_c = prijspeil van de particuliere consumptie (procentuele mutaties);
- $\dot{y} - \dot{a}$ = gemiddelde arbeidsproductiviteit in bedrijven (procentuele mutaties);
- \dot{f} = drukverzwaring (procentuele mutaties);
- Δw = verandering in het werkloosheidspercentage.

In de „wereld” van VDR wordt de stijging van het consumptieprijspeil dus volledig „doorgegeven” in de lonen. Daar staat tegenover, dat de reële loonvoet ($\dot{l} - \dot{p}$) de stijging van de arbeidsproductiviteit, afgezien van de constante ter grootte van 2, slechts voor de helft volgt. Dit laatste wordt gecompenseerd door een betrekkelijk hoge waarde van de coëfficiënt, die de afwenteling van een verhoging van de collectieve lastendruk representeert.

Uitgaande van de sterke variant komt men tot een loonvormingsfunctie die, statistisch gezien, van nagenoeg dezelfde kwaliteit is. Een voorbeeld hiervan kan uit een onderzoek van Den Hartog, Van de Klundert en Tjan (HKT) worden geput 16):

$$\dot{l} = \dot{p}_c + (\dot{y} - \dot{a}) + 0,5\dot{f} - 1,1w + 2 \quad (2)$$

w = werkloosheidspercentage.

Ook in de „wereld” van HKT wordt de stijging van het consumptieprijspeil volledig in de lonen „doorgegeven”. Bovendien stijgt de koopkracht van de loontrekkers ($\dot{l} - \dot{p}_c$) overeenkomstig de stijging van de arbeidsproductiviteit.

Vergelijking nu van beide functies leert het volgende. Gaat men uit van de zwakke variant (1), dan ligt de waarde van de elasticiteitscoëfficiënt van de arbeidsproductiviteit in de buurt van 0,5 en die van de drukverzwaring in de buurt van 0,8. In de sterke variant (2) daarentegen komt de waarde van de elasticiteit van de arbeidsproductiviteit op ongeveer 1 uit, terwijl die van de drukverzwaring op ca. 0,5 kan worden gesteld. Dit verschil in uitkomsten is moeilijk te verklaren.

Wel kan gezegd worden, dat beide functies — theoretisch gezien — alleen op het punt van de specificatie van de Phillipscurve verschillen. Kennelijk geeft dit verschil de doorslag.

Desalniettemin kan worden vastgesteld, dat de hier besproken loonvormingsfuncties drie van de vier verklarende variabelen gemeen hebben. Iets minder ondubbelzinnig lijkt daarentegen de verklaring van de prijsbewegingen. Er bestaat bijvoorbeeld weinig overeenstemming over het antwoord op de vraag hoe conjuncturele invloeden en concurrentieposities nu precies moeten worden gespecificeerd. In ieder geval geldt, dat — over een lange periode bezien — de prijsbewegingen de kostenontwikkelingen volgen. Dat zijn vooral de loonkosten per eenheid produkt, gemeten als het verschil tussen loonstijging en arbeidsproductiviteitsstijging, en de invoerkosten.

In deze notitie is de aandacht gericht op een analyse van de gemiddelde loon- en prijsbewegingen voor de middellange termijn. Derhalve kan de specificatie van conjuncturele invloeden buiten beschouwing worden gelaten. Het te hanteren model ziet er dan als volgt uit 17):

$$\text{loonvoet:} \\ \dot{l} = A\dot{p}_c + B(\dot{y} - \dot{a}) + C\dot{f} \quad (3)$$

$$\text{prijs consumptie:} \\ \dot{p}_c = 0,45\dot{l} - 0,41(\dot{y} - \dot{a}) \quad (4)$$

$$\text{prijs export:} \\ \dot{p}_b = 0,35\dot{l} - 0,45(\dot{y} - \dot{a}) \quad (5)$$

$$\text{prijs investeringen:} \\ \dot{p}_i = 0,22\dot{l} - 0,21(\dot{y} - \dot{a}) \quad (6)$$

$$\text{prijs gebouwen:} \\ \dot{p}_{geb} = 0,76\dot{l} - 0,38(\dot{y} - \dot{a}) \quad (7)$$

$$\text{opbrengstprijs produktie:} \\ \dot{p}_y = 0,74\dot{p}_c + 0,54\dot{p}_b + 0,12\dot{p}_i + 0,05\dot{p}_{geb} \quad (8)$$

In dit model worden vier afzetcategorieën onderscheiden. Per categorie is rekening gehouden met een verschillende produktiviteitsstijging. Derhalve is de gemiddelde arbeidsproductiviteitsstijging van de totale bedrijvensector in elke prijsvergelijking voorvermenigvuldigd met een bepaalde wegingsfactor. Ook de coëfficiënten van de loonvoet zijn verschillend. Dit is onder meer terug te voeren op de verschillen in arbeidsintensiteit van de produktie van de betref-

12) Al dan niet automatisch.

13) Verhoging van de collectieve-lastendruk of drukverzwaring is hier gedefinieerd als het verschil tussen de loonvoet (het nominale loon per werknemer) en het beschikbaar loon van de modale werknemer.

14) Vgl. bijv., W. M. van den Goorbergh, Structural demand for labour in a three-sector model, *De Economist*, 124, nr. 1/2, 1976, blz. 122.

15) Relatie (1) is een gestyleerde weergave van de loonrelatie voor Nederland van W. C. Verbaan en P. B. de Ridder, Uniforme modelstructuur voor meerdere landen, *De Economist*, 121, nr. 5, 1973. Afgezien van een jaar vertraging van Δw is relatie (1) identiek aan de loonrelatie in P. B. de Ridder, Het verband tussen inflatie, afwenteling en arbeidsinkomensquote, dat binnenkort verschijnt in *Maandschrift Economie*.

16) Een (verbale) beschrijving van deze loonvormingsfunctie vindt men in *De Nederlandse economie in 1980* op blz. 58 e.v.. Meer expliciet treft men een dergelijke relatie aan in het *Vintaf*-model van H. den Hartog, Th. van de Klundert en H. Tjan, *De structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid in macro-economisch perspectief*, Preadvies voor de Vereniging voor de Staathuishoudkunde 1975. De door deze auteurs gevonden vertragingstructuren zijn niet geëxpliciteerd.

17) Zeer nadrukkelijk is hier vastgehouden aan de prijsvergelijkingen uit het *Vintaf*-model. In feite bestaat het hier gepresenteerde model uit de vergelijkingen V5 tot en met V13 van het *Vintaf*-model, aangevuld met een benadering van de relatie voor de opbrengstprijs van de produktie. De vertragingen uit deze vergelijkingen zijn weggelaten. Het aandeel van de concurrerende invoer in de consumptieve bestedingen is op 0,2 en dat in de investeringen op 0,5 gesteld. De coëfficiënten in vergelijking (8) zijn op gegevens van 1973 gebaseerd.

Hoe zacht is de kunstsector?

Het toneelbeleid

DRS. B. J. LANGENBERG
DRS. N. C. M. VAN NIEKERK*

Aan de reeks van regerings- en departementale nota's die de laatste jaren zijn verschenen, is onlangs nog een drietal toegevoegd: Naar een nieuw museumbeleid, Orkestenbestel en de Nota Toneelbeleid 1). Een jarenlange periode van – vooral ambtelijke – voorbereiding is daaraan voorafgegaan, in eerste instantie uitmondend in een in de zomer 1976 door minister Van Doorn van CRM gepresenteerde algemene beleidsvisie in de nota Kunst en Kunstbeleid 2). Twee van de drie sectoren – orkesten en toneel – vormen te zamen een belangrijk deel van het door rijk en lagere overheid gesteunde professionele kunstgebeuren in Nederland 3). Minister Van Doorn heeft er goed aan gedaan de deelnota's binnen een tijdsbestek van negen dagen aan de Tweede Kamer aan te bieden. Het parlement is daardoor in staat de drie gebieden in hun onderlinge samenhang te beoordelen.

Met de onderkenning van het gevaar die samenhang te verbreken, menen wij dat het toch zinvol is één van de sectoren, te weten het toneelbeleid, uit het geheel te lichten. Met dit artikel beogen wij een korte schets te geven van het toneelbestel en in vogelvlucht de samenhang aan te geven tussen dit onderdeel van de kunstsector en enige grondslagen van de economische theorie. Bovendien laten wij de mogelijkheid niet voorbij gaan het door CRM voorgestane beleid te toetsen aan de feitelijke toepassing van die economische inzichten.

Achtergrond en uitgangspunt

De kunstenaarswereld zelf heeft in Nederland een belangrijke aanzet gegeven tot het ontwikkelen van een kunstbeleid van de overheid. In de woelige tijden van 1969 trad daarin een stroomversnelling op door wat je een soort kleine Nederlandse culturele revolutie kunt noemen. Een geluid dat te horen viel, of het nou toneel, beeldende kunst of muziek betrof, was de roep om beleid. Sommigen wensten zich daarbij grotendeels te beperken tot het afkeuren van het bestaande kunstbeleid 4). Anderen reikten ideeën aan voor een nieuwe, duidelijker opstelling van de overheid 5). Zo werd het beleid ten aanzien van de kunst — voor zover dat aan overheidsinstanties was toevertrouwd — in de politieke arena gegooid. Minister Klompé kreeg veel te verduren. Op haar beurt maakt het kabinet-Biesheuvel het de kunst weer moeilijk door met behulp van het begrip „profijtbeginnsel” de uitgaven voor kunst ter discussie te stellen. Anders gezegd, na de „revolutiekoorts” kwam de „geldpest”, maar ook die ging weer voorbij 6). Verschillende stellingen werden dus betrokken en weer verlaten. De roep om beleid was echter blijven hangen, zowel bij hen die de revolutiekoorts aan den lijve hadden ondervonden als bij hen die de geldpest hadden gehad.

De relatie tussen economie en kunst is er in die jaren niet op vooruit gegaan. Toneelkunstenaars plegen nog steeds bij het horen van woorden als economie, rationaliteit, de wenkbrauwen op te trekken in hun toch al expressieve gezichten. Dat is begrijpelijk als men bedenkt, dat efficiency- en doelmatigheidszoekers door de kunstenaarswereld vaak worden vereenzelvd met pleitbezorgers voor bezuinigingen in de overheidsuitgaven. Met name de categorie subsidie is vaak het doelwit van critici die menen dat binnen overheidsuitgaven nogal wat wildgroei voorkomt.

Toch is een genuanceerde beoordeling van het kunstbeleid en de daarmee gepaard gaande financiële overheidssteun zeker gewenst. Adviserende instanties en ook de verschillende overheidslagen zelf hebben vaak weinig overzicht op

de her en der verspreide subsidies. Bovendien wordt het grootste deel van de middelen voor overheidssteun door ons allemaal bijeengebracht, zodat een argumentatie voor het subsidiëren van bepaalde voorzieningen evenals een afweging tegen andere uitgavencategorieën, vereist is.

Wij willen ten slotte aan deze argumenten nog een punt toevoegen door te stellen dat het in het belang van de kunstsector is te streven naar een in het kunstbeleid integreren van economische inzichten. Maar al te vaak wordt vergeten dat, in tegenstelling tot wat voor vele andere overheidsvoorzieningen geldt, voor de kunstsector een wettelijke basis ontbreekt. Theoretische grondslagen en feitelijke informatie, zoals inzicht in wat financieel omgaat, kan bijdragen tot een meer onderbouwd en op criteria gebaseerd beleid en daardoor een alternatief bieden voor het ontbreken van dat juridische kader.

Een korte schets van het toneelbestel

Pen heeft gezegd dat wie de feiten van de cultuur wil begrijpen, zich moet realiseren dat de cultuur blijkt uit dat wat

*) De heer Langenberg is directeur van de Vereniging van Nederlandse Toneelgezelschappen; de heer Van Niekerk is wetenschappelijk medewerker openbare financiën aan de Rijksuniversiteit Leiden.

1) Tweede Kamer, zitting 1976-1977, resp. 14290 nrs. 1-2, 14296 nrs. 1-2 en 14305 nrs. 1-2.

2) Tweede Kamer, zitting 1975-1976, 13981 nrs. 1-2.

3) Het museumbeleid staat nog enigszins apart van het kunstbeleid. Het kort achter elkaar aanbieden van de drie nota's aan het parlement duidt op een door CRM nagestreefde samenhang tussen deze drie beleidsonderdelen.

4) Zie bijv. de eerste pamfletten van de Aktiegroep Tomaat, seizoen 1969-1970.

5) Zie o.a. Jan Kassies in *Vrij Nederland*, 24 en 31 januari en 7 februari 1970, overgenomen in K. L. Poll, ed., *Twee jaren van neutraliteit*, Den Haag, 1971.

6) Vgl. K. L. Poll, *De beklemd elite*, Amsterdam, 1972.

de mensen doen. „En als je wilt weten wat de mensen doen kan je er vooral op letten hoe ze hun geld uitgeven” 7). Overheden en particulieren te zamen geven in Nederland naar ruwe schatting in dit seizoen f. 70 à f. 80 mln. uit aan beroepstoneel. Het aandeel dat de gezamenlijke overheden voor toneel bekostigen van hun totale uitgaven voor kunsten, zoals muziek, film, muziekscholen, beeldende kunst en letteren, zang, dans en culturele accommodaties, bedraagt de laatste jaren ongeveer 15% 8).

Deze cijfers hebben betrekking op het toneelbestel in zijn totaliteit. Daarbinnen kan — in navolging van de *Nota Toneelbeleid* — een onderscheid worden gemaakt tussen productie (toneelgezelschappen en zogenoemde ad hoc producenten), distributie (accommodaties) en vraag (publiek).

Over de samenhang tussen deze geledingen van de toneelsector zijn weinig gegevens beschikbaar. Een eerste poging tot een min of meer geïntegreerde benadering is te vinden in het kort geleden verschenen rapport *Toneel ter zake* 9). In dit rapport zijn voor het seizoen 1972/1973 de exploitatie-uitkomsten weergegeven van een aantal schouwburgen, van de toenmalige toneelgezelschappen, alsmede van de gehele sector gesubsidieerd toneel. Een opvallend cijfer is dat het totale exploitatie-tekort 90% uitmaakt van de gezamenlijke kosten van gezelschappen en schouwburgen. Dit tekort wordt bijna volledig aangevuld door de overheid. De gemeenten en provincies nemen daarvan ongeveer 70% voor hun rekening en het rijk 30%.

De financiële uitkomsten van toneelgezelschappen kunnen per seizoen op de voet worden gevolgd 10). Zo blijken de subsidies aan de beroepsgezelschappen te zijn gestegen van f. 23 mln. in het seizoen 1972/1973 tot f. 37 mln. in het lopende seizoen. Daarbij moet worden opgemerkt dat naast overheidssteun aan gezelschappen nu ook een bedrag van f. 2 mln. voor ad-hoc-producenten op de rijksbegroting is opgenomen.

Zetten we de bovengenoemde f. 37 mln., betrekking hebbende op 20 gezelschappen, af tegen de directe verantwoordelijkheid van de overheden, dan krijgen we het volgende beeld.

Tabel 1. Subsidies en andere inkomsten van de toneelgezelschappen; seizoen 1976/1977 (in mln. guldens)

Subsidies:	Rijk	19,2
	Lagere Overheid	17,9
Andere inkomsten		7,5
Totaal		44,6

Ter afsluiting van deze schets van het toneelbestel vermelden we nog dat de gesubsidieerde gezelschappen te zamen ruwweg 3.500 tot 4.000 voorstellingen per seizoen geven in en buiten de geijkte toneelaccommodaties. Het aantal bezoekers beweegt zich de laatste seizoenen rond het miljoen.

Toneel, bedrijven, markten

Alhoewel de voorziening van beroepstoneel tegenwoordig alleen nog maar mogelijk is als de overheid subsidieert, vertonen de aanbieders (gezelschappen en producenten) en verspreiders (schouwburgen, theaters) duidelijk overeenkomsten met geen overheidssteun ontvangende particuliere ondernemingen 11). Het aangeboden respectievelijk verspreide produkt wijkt qua aard weliswaar af van doorsnee in een winkel verkochte goederen als suiker en fietsen, maar schaarste kan ook aan toneelvoorstellingen niet worden onzegd. Wel zijn er verschillen in de respectieve doelstellingen van toneelaanbieders en particuliere bedrijven, maar ook dat gaat niet helemaal op, aangezien continuïteit zowel bij

vrijwel elke onderneming als bij toneelgezelschappen wordt nagestreefd.

In elk geval kan worden gesteld dat een toneelaanbieder en -verspreider kosten maakt en opbrengsten — zij het geringer — geniet en dus gebruik kan maken van de in de bedrijfseconomie ontwikkelde terminologie. Voor het meest bekende en overgrote deel van het toneelaanbod — de toneelgezelschappen — is dat in de loop der jaren ook inderdaad gebeurd. Er is sprake van een overzichtelijk geheel van de jaarlijkse financiële uitkomsten en van bruikbare classificaties van kosten- en opbrengstencategorieën.

De door CRM uitgevaardigde „algemene subsidievoorwaarden”, het „rekenchema voor de gesubsidieerde toneelgezelschappen”, alsmede de zogenaamde „algemene richtlijnen voor de inrichting van de begrotingen” staan daar borg voor 12).

Een vergelijking tussen gezelschappen onderling is hierdoor mogelijk en het biedt tevens de mogelijkheid voor CRM om daar waar nodig corrigerend op te treden.

Met het toneelaanbod via de vrije producenten staat het er wat dat betreft minder rooskleurig voor. Ofschoon de subsidiestroom naar deze toneelaanbieders de laatste jaren is toegenomen heeft de „greep” van de overheid op de vrije producenten hiermee geen gelijke tred gehouden. Het is opvallend met welk een grote omzichtigheid vanuit CRM wordt geopereerd, waarbij overigens onmiddellijk zij aangekend dat de vrije producenten vaak op handige wijze de boot weten af te houden. Toch kan onze conclusie niet anders luiden dan dat een nieuwe roep om beleid hier volledig op zijn plaats zou zijn, omdat de ad-hoc-producenten net als de bestaande toneelgezelschappen een deel van het door de overheid gesubsidieerde toneelaanbod verzorgen.

Van mogelijk nog groter belang, maar ook van geheel andere aard, is de situatie bij de verspreiders van toneel, te weten de schouwburgen en andere accommodaties. Het kenmerkende verschil met de toneelaanbieders is in dit verband dat een schouwburg vrijwel in alle gevallen een financiële en bestuurlijke relatie onderhoudt met de gemeente waar de accommodatie is gevestigd 13). Van uniformiteit in begrotingsopstelling en jaarcijfers is in het geheel geen sprake, omdat iedere gemeente zelfstandig eigen richtlijnen opstelt en controle uitoefent. Bovendien komt het vaak voor dat theaters deel uitmaken van grotere complexen (zogenaamde multifunctionele accommodaties). Ten slotte mag natuurlijk niet worden vergeten dat schouwburgen er niet alleen voor het toneel zijn.

Van onderzoekszijde is aan de bijzondere verhouding waarin schouwburgen staan tot het kunstbeleid tot nu toe opvallend weinig aandacht besteed. Ons is alleen een beperkt aantal case-studies bekend en het eerder aangehaalde onderzoek naar de exploitatie-uitkomsten van toneelvoorstellingen 14). Uitwisseling van gegevens door schouwburg-

7) Nat. Unesco Commissie, *Cultuurbegrip en Cultuurbeleid*, verslag van een congres, Den Haag 1976, blz. 66.

8) Zie nota *Kunst en Kunstbeleid*, blz. 30.

9) *Toneel ter zake*, Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven/CRM, Den Haag, 1976 (uitverkocht). Een samenvatting van het rapport is opgenomen in de *Nota Toneelbeleid*, bijlage II. Zie ook N.C.M. van Niekerk, *Toneel ter zake, Openbare Uitgaven*, 1976-6.

10) Het is jammer dat tot op heden geen algemene gegevens beschikbaar zijn over de ontwikkeling van de financiële resultaten bij schouwburgen.

11) Ook de zogenaamde vrije producenten worden soms direct (door de overheid), maar in elk geval indirect (door middel van de schouwburgen) financieel gesteund; de term vrije producent is daarmee in feite achterhaald.

12) Zie *Nota Toneelbeleid*, bijlage III.

13) Het rijk subsidieert uit hoofde van het toneelbeleid — zij het in relatief beperkte mate — zogenaamde excentrisch gelegen schouwburgen, dat wil zeggen schouwburgen in de ver van de randstad gelegen provincies (Groningen, Limburg).

14) C. H. J. M. Walenkamp. De schouwburg, een gemeentelijk zorgenkind, *Openbare Uitgaven*, 1974-2 en *Toneel ter zake*, 1976.

beheerders en gemeentelijke overheden, met de zojuist genoemde publikaties als leidraad, kunnen ook in deze geleiding van het toneelbestel tot een meer doordacht en op efficiency gestoeld beleid aanleiding geven.

Een uitwisseling van gegevens tussen schouwburg en toneelgezelschappen is overigens toch van het grootste belang. Uiteindelijk gaat het hier om een scharnier van het toneelbestel. Of, om in termen van de economie te blijven, hier is sprake van een markt waar gezelschappen hun produkties aanbieden en waar de schouwburgers als vragers optreden. Die markt is op dit moment zeer ondoorzichtig. Toneelaanbieders sluiten overeenkomsten met accommodaties waarbij soms de eerstgenoemde partij het financiële risico van voorstellingen draagt (z.g. vrije voorstellingen) en soms de laatstgenoemde (z.g. uitkoopvoorstellingen). Bij een vrije voorstelling huurt de bespeler de zaal waar wordt opgetreden en ontvangt zelf de recettes. In geval van een uitkoopvoorstelling int de accommodatie de recettes, maar betaalt een prijs (de uitkoopsom) om het gewenste gezelschap op de planken te krijgen 15). Alle betrokkenen in de toneelwereld zijn het er over eens dat de huidige situatie ongewenst is. Niet alleen vanwege de genoemde ondoorzichtigheid maar vooral, omdat beide partners via de af te sluiten overeenkomsten trachten kosten op elkaar af te wettelen. Daarbij doet zich bovendien nog de complicatie voor dat toneelaanbieders ten opzichte van accommodaties soms een relatief sterke en soms een relatief zwakke onderhandelingspositie innemen. Een schouwburg in Groningen of Limburg zal in het algemeen een forse prijs (uitkoopsom) op tafel moeten leggen om een gezelschap uit de randstad naar zich toe te halen.

Voor de geschetste problematiek zijn in beginsel twee oplossingen mogelijk. In de eerste plaats is te denken aan een totale regulering van de distributie van voorstellingen door of op initiatief van de overheid. In de tweede plaats kan worden gedacht aan het vaststellen van duidelijke en expliciete maatstaven ten aanzien van de af te sluiten overeenkomsten tussen bespelers en accommodaties en wel zodanig dat op deze markt het prijsmechanisme binnen bepaalde marges kan blijven functioneren; een soort gereguleerde markt derhalve. In het rapport *Toneel ter zake* is de conclusie getrokken dat binnen zekere grenzen — en mits voldaan is aan bepaalde voorwaarden — de tweede mogelijkheid de voorkeur verdient 16).

Door nog slechts overeenkomsten op uitkoopbasis toe te staan en door de hoogte van de uitkoopsom te koppelen aan de omvang van een deel van de kosten van de toneelaanbieder, kan worden bereikt dat deze laatste een kostenbewust beleid voert en dat de accommodatie een direct financieel belang heeft bij de opbrengsten van een voorstelling.

Deze conclusie is door CRM — getuige de *Nota Toneelbeleid* — overgenomen 17). Wij constateren dan ook met instemming dat het departement blijkbaar een op economische overwegingen en criteria gebaseerd systeem meer wenselijk acht dan een strak keurslijf waarin volledig wordt vastgesteld wie waar speelt.

Toneel en produktiviteit

Van de vele financiële relaties in het toneelbestel is de zojuist aangestipte, nl. die tussen aanbieders en accommodaties, van essentiële betekenis. Maar minstens zo belangrijk zijn de financiële verhoudingen tussen beide partners afzonderlijk enerzijds en de diverse overheden anderzijds. Daarmee zijn we terecht gekomen op het gebied van de subsidieproblematiek. Het is over dit — politiek zeer gevoelige — terrein dat vele pennen in beweging zijn gezet. Pennen die ook wel eens zijn uitgeschoten, vooral waar het de normatieve aspecten van financiële overheidssteun betreft.

Alvorens wij ons scharen in de lange rij van „subsidologen” besteden we echter eerst enige aandacht aan een ander

en zeker zo boeiend aspect van subsidiëring van toneel — trouwens van alle uitvoerende kunsten — te weten het verschijnsel dat de tekorten in deze sector een permanent karakter hebben en daardoor voortdurende overheidssteun vrijwel onvermijdelijk is.

De onverbiddelijkheid van dit verschijnsel is in de jaren zestig uit de doeken gedaan door de Amerikaanse economen Baumol en Bowen 18). Zij verifieerden de hypothese dat de stijging van het tekort op de exploitatierekening van uitvoerende kunstbedrijven sinds de laatste decennia chronisch is vanwege het achterblijven van de arbeidsproductiviteit van die uitvoerende kunsten in vergelijking met vele andere sectoren van bedrijvigheid. Dit komt tot uitdrukking in het achterblijven van de stijging van de toegangsprijzen bij de stijging van de door de kunstbedrijven betaalde lonen en prijzen. En het gat dat daardoor ontstaat, moet dan gedicht worden door de overheid.

Hilferink heeft in 1972 een interessant vervolg gegeven aan de door Baumol en Bowen geformuleerde hypothese, door een en ander eens grondig uit te pluizen voor een gering aantal Nederlandse gesubsidieerde toneelgezelschappen 19). Hilferinks analyse is in zoverre beperkt dat alleen toneelgezelschappen erin zijn betrokken. Interessant zou zijn te weten in hoeverre de ontwikkeling van het exploitatie-tekort van de gehele gesubsidieerde toneelsector, dus inclusief het tekort van de accommodaties, kan worden verklaard. Dan zal immers ook rekening moeten worden gehouden met de mogelijke afwenteling van kosten tussen gezelschappen en theaters.

Opvallend is dat de *Nota Toneelbeleid* aan het vraagstuk van de stijgende exploitatie-tekorten volledig voorbijgaat. Wij zijn van mening dat hierover toch op zijn minst verder onderzoek zou moeten worden aangekondigd of geïnitieerd.

Subsidiemotieven

De steeds in omvang toenemende tekorten in de toneelsector werpen regelmatig de vraag op waarom de overheid eigenlijk subsidie verstrekt. De rechtvaardiging van overheidsingrijpen in ons maatschappelijk bestel wordt op diverse wijzen naar voren gebracht. In het politieke krachtenveld komt een en ander dan op een gemeenschappelijke noemer. Voor het toneel is dat onder meer in de vorm van financiële overheidssteun. Toch zoeken we in de economische wetenschap naar handvatten die het overheidsingrijpen in het algemeen en het verlenen van subsidie in het bijzonder moeten rationaliseren en van criteria voorzien. Vooral de leer der Openbare Financien — tegenwoordig vaak aangeduid met economie van de publieke sector — kent op dit punt al een zekere traditie.

De Commissie ter Ontwikkeling van de Beleids-Analyse (COBA) heeft vanuit ambtelijke zijde op die traditie voortgebouwd, getuige een onlangs verschenen rapport met als titel *Het instrument subsidie. Een leidraad voor het subsidieonderzoek* (kortweg subsidienota genoemd). Aan de publikatie van dit rapport, alsmede aan een daarbij behorende Beleidsnota is op 23 januari 1976 goedkeuring gegeven door de Ministerraad 20). Daarmee is het mogelijk geworden alle bestaande en toekomstige subsidies te toetsen

15) Soms ook wordt het financiële risico door de partners gedeeld door de recettes van een voorstelling te verdelen op basis van een vooraf vastgestelde verdeelsleutel (z.g. partagevoorstelling).

16) Zie *Toneel ter zake*, in het bijzonder hoofdstuk 4.

17) *Nota Toneelbeleid*, blz. 43 en 44.

18) W. J. Baumol and W. G. Bowen, *Performing arts: the economic dilemma*, New York, 1966.

19) J. D. Hilferink, Oorzaken van het stijgend exploitatie tekort bij het gesubsidieerde toneel, *Openbare Uitgaven*, 1972-2.

20) Het rapport en de Beleidsnota zijn gepubliceerd in *Beleidsanalyse 1976-1*. *Beleidsanalyse* is een driemaandelijks bericht van de COBA.

aan de in het rapport en Beleidsnota neergelegde uitgangspunten en criteria 21).

De eerste conclusie in de subsidienota luidt dat de doelstellingen van een subsidie expliciet moeten worden geformuleerd, waarbij een typering naar een drietal hoofdmotieven noodzakelijk is 22). Die motieven — te weten het „merit-good”-motief, het „externe effecten”-motief en het „ontwikkelingseffecten”-motief — zijn allemaal in de theorie van de openbare financiën in gelijklopende of gelijksoortige termen terug te vinden.

Als de overheid de voorziening van een bepaald goed of een bepaalde dienst op zich neemt, omdat de burger het belang daarvan volgens diezelfde overheid onderschat, spreekt men van een „merit-good”. Van externe effecten is sprake, indien met de voorziening van een goed voor- en/of nadelen gepaard gaan, die niet in de prijs van het betreffende goed tot uitdrukking komen en dus niet toevallen aan respectievelijk worden gedragen door de huishouding die het goed levert. Kenmerkend voor de ontwikkelingseffecten ten slotte is dat de overheid deze doelbewust nastreeft. Zij zijn het gevolg van de ontwikkeling van een bepaalde voorziening, maar komen i.t.t. de externe effecten wel in de marktprijs tot uitdrukking 23).

De subsidienota stelt vervolgens dat alle doelstellingen van een bepaalde subsidie moeten kunnen worden getypeerd naar deze drie motieven. Helaas, een dergelijke toetsing is bij de huidige stand van zaken in het toneelbeleid nog niet mogelijk. Weliswaar zijn in de *Nota Toneelbeleid* enkele doelstellingen geformuleerd, maar deze hebben nog een weinig operationeel karakter. Die doelstellingen zijn:

- het ontwikkelen en in stand houden van culturele waarden;
- het toegankelijk maken van culturele objecten en manifestaties;
- het bevorderen van de mogelijkheden voor de bevolking om in de culturele waarden te participeren 24).

Vooralsnog lijkt alleen voor de derde doelstelling een typering mogelijk en wel naar het merit-good motief.

Zowel de praktische uitwerking van de subsidiemotieven als het opstellen van doelstellingen van beleid, bevinden zich echter nog in de eerste levensfase. Al te zware conclusies mogen aan dit kader dan ook nog niet worden ontleend. Pikant detail hierbij is dat de COBA als opsteller van de subsidienota eveneens betrokken is bij het ontwikkelen van departementale beleidsdoelstellingen. Dat is een reden te meer om de gang van zaken in de beleidsanalyse met een waakzaam oog te volgen. Tot nu toe blijkt het motievenraamwerk nog te theoretisch om hierop eventuele beleidswijzigingen te baseren.

Welke overheidslaag subsidieert en aan wie?

De subsidieproblematiek omvat meer dan de vraag naar de doelstellingen van het toneelbeleid en, in het verlengde daarvan de motieven om te subsidiëren. Ook de voorwaarden die de overheid als uitvloeisel van het door haar gevoerde beleid aan subsidiëring stelt, alsmede de vorm waarin de financiële overheidssteun wordt verstrekt, zijn in dit kader belangrijke facetten waarvoor economische inzichten tot een doeltreffend en efficiënt subsidiebeleid kunnen bijdragen.

De discussie in de toneelwereld spitst zich echter vooral toe op een vierde element te weten de keuze welke overheids-la(a)gen (rijk, provincie, gemeenten) de subsidies moet(en) gaan verstrekken en de keuze aan wie (de toneelaanbieders, de toneelverspreiders, de toneelvragers) deze dan moet toekomen.

We moeten bij voorbaat constateren dat de wijsheid om aan de eerste keuze — door wie moet worden gesubsidieerd — een theoretisch-economische grondslag te geven slechts

beperkt aanwezig is. Dat ligt niet zozeer aan degenen die geacht moeten worden die wijsheid te bezitten, maar meer aan de aard van de betreffende keuze. Deze is immers terug te voeren tot het meer algemeen maatschappelijke vraagstuk van centralisatie versus decentralisatie. Wij laten ons niet verleiden om daar nu verder op in te gaan 25). Dat wil niet zeggen dat hiermee een verdere analyse is uitgesloten. Integendeel, maar wel is dan vereist dat over de richting waarin onze samenleving zich zou moeten begeven een algemene uitspraak beschikbaar is. Dat kan dan als uitgangspunt en gegeven dienen. Welnu, de huidige regering heeft zich herhaaldelijk uitgesproken voor decentralisatie 26). Wat betreft de financiële verantwoordelijkheid van de diverse overheden is dat vertaald in de leuze „Wie het beleid bepaalt, betaalt” 27). Deze uitspraak vloeit ons inziens niet noodzakelijkerwijs voort uit de decentralisatie-gedachte, maar is eerder een aanvulling daarop, omdat het primair de grenzen aangeeft waarbinnen een eventuele overheveling van financiële verantwoordelijkheden van bestuurslagen dient plaats te vinden. „Wie het beleid bepaalt, betaalt” drukt vooral de wens uit om het gezamenlijk subsidiëren door verschillende overheidslagen (de z.g. koppelsubsidies) tegen te gaan. Koppelsubsidies leiden snel tot fricties omdat de ene overheidslaag subsidiëring vaak afhankelijk stelt van de medewerking van een andere.

Het vermijden van koppelsubsidies is op te vatten als een min of meer rationeel criterium afgeleid uit de bestaande praktijk in de bestuurlijke verhoudingen tussen rijk, provincies en gemeenten.

Daarnaast is echter — eveneens uitgaande van de decentralisatiegedachte — in de economische literatuur een tweede criterium naar voren gebracht 28). Wij doelen hier op de koppeling van publieke voorzieningen aan de te onderscheiden overheidsniveaus door rekening te houden met de reikwijdte of ruimtelijke werking van die voorzieningen. Dit criterium had in eerste instantie alleen betrekking op de z.g. ondeelbare goederen als defensie en straatverlichting, waarbij de afbakening van wat centraal en wat lokaal moest worden geleverd en gefinancierd afhankelijk werd gesteld van de burgers die er profijt aan ontleenden. Maar een uitbreiding tot wel deelbare voorzieningen — zoals toneel — maakt, indien we uitgaan van het feit dat het scheppen van voorwaarden om toneelvoorziening mogelijk te maken ook tot de overheidstaken behoort, in principe geen verschil.

Wel moet voor ogen worden gehouden dat bij een strikte verdeling van taken naar overheidsniveaus er altijd burgers zullen zijn die toch meegenieten van een voorziening, ook al is deze in beginsel niet voor hen bedoeld. Globaal genomen echter, kan in deze gedachtengang een criterium worden gevonden of het rijk, of de provincies (en eventueel miniprovincies) of de gemeenten de verantwoordelijkheid voor het toneelbeleid of delen daarvan en de financiële consequenties die daaruit voortvloeien, voor hun rekening moeten nemen.

21) De COBA definieert het begrip subsidie als „een uitgave van de overheid die rechtstreeks samenhangt met bepaalde activiteiten van de gesubsidieerde en waarmee wordt beoogd de hoeveelheid en de kwaliteit van deze activiteiten te beïnvloeden”, *Beleidsanalyse*, 1976-1, blz. 18. Daarmee worden uitgesloten uitgaven die voortvloeien uit ondeelbare voorzieningen van de centrale overheid (bv. rechtspraak) evenals kostenvergoedingen voor uitbestede taken en inkomensoverdrachten (bijv. sociale uitkeringen).

22) Zie *Beleidsanalyse* 1976-1, blz. 14.

23) Vgl. *Beleidsanalyse*, blz. 25 t/m 28.

24) Zie *Nota Toneelbeleid*, blz. 29.

25) Zie voor een zeer uitvoerige uiteenzetting over (de)centralisatie in relatie tot de financiële verhouding tussen rijk en lagere overheid, J. W. van der Dussen, *De allocatie van middelen en de financiële verhoudingswet*, Den Haag, 1975.

26) Zie *Knelpuntennota* en *Nota Kunst en Kunstbeleid*.

27) Dit criterium is ook opgenomen in de *Subsidienota* van de COBA.

28) Zie bijv. Wallace E. Oates, *Fiscal federalism*, New York, 1972.

We komen nu op de tweede keuze nl. aan wie de overheidssubsidie moet worden verstrekt. Pen heeft zich in dit verband uitgesproken voor „producentensubsidies” aan kunstinstellingen en kunstbedrijven met een conserverend karakter 29). Maar een afdoende argumentatie voegt deze schrijver er niet aan toe.

Meer aanknopingspunten biedt de eerder aangehaalde Subsidienota van de COBA. Volgen we het in deze nota aangereikte kader, dan is een logische redenering dat de „typering van de doelstellingen van een subsidie naar de drie hoofdmotieven kan uitwijzen of in eerste instantie de vragende of de aanbiedende partijen moeten worden gestimuleerd” 30). Een aanduiding naar het merit-good-motief zou dan onder bepaalde voorwaarden kunnen leiden tot het subsidiëren van de vraagzijde, naar het externe-effecten-motief tot het subsidiëren van de aanbodzijde en uit een typering naar het ontwikkelingseffect zou stimuleren van aanbod en/of vraagzijde kunnen voortvloeien 31). Nu doet zich binnen het toneelbestel de moeilijkheid voor dat de verspreiders van het toneel (de accommodaties) een dubbele functie vervullen. Enerzijds zijn deze vragers als het er om gaat voorstellingen aan te trekken van de gezelschappen ad-hoc-producenten. Anderzijds vervullen de accommodaties een aanbodfunctie naar het publiek, nl. wanneer zij toneelvoorstellingen of andersoortige podiumactiviteiten aan het publiek aanbieden.

Is hier slechts sprake van een complicatie, van meer fundamentele aard is de eerder door ons opgeworpen vraag of het „motievenraam” niet een te theoretisch karakter heeft en daardoor in de praktijk de toepassingsmogelijkheden beperkt zullen blijken.

Laten we ten slotte bezien op welke wijze in de *Nota Toneelbeleid* aan de keuze welke overheidslaag subsidie moet verstrekken en de keuze wie gesubsidieerd moeten worden, gestalte is gegeven. Het valt dan op dat wat betreft de verdeling van de subsidielasten tussen rijk en lagere overheid het bovenaangestipte „wie het beleid bepaalt, betaalt” en het „reikwijdte”-kriterium zijn verwerkt. Het beleid ten aanzien van het in stand houden en ontwikkelen van het toneelaanbod is in de eerste plaats een rijkstaak en daarvoor draait de centrale overheid dan ook op, zij het alleen indien sprake is van een landelijke reikwijdte. De afname van het toneel is primair een taak van de lagere overheid, aangezien het publiek dat voorstellingen bezoekt doorgaans woont in de gemeente of streek waar de voorstellingen worden gegeven. Door het in stand houden en ontwikkelen van het toneelaanbod te koppelen aan de gezelschappen en de afname aan de schouwburg is tegelijkertijd de geleiding aangewezen die de subsidie moet ontvangen.

Daarmee is de door de COBA voorgestelde aansluiting bij de typering naar subsidiemotieven om de ontvangers van subsidie aan te wijzen — om eerder genoemde redenen — niet gevolgd.

Overigens zit hier een duidelijk politiek facet aan vast door de scheiding die in de *Nota Toneelbeleid* is aangebracht tussen „open” en „gericht” toneelaanbod, waarbij, en dat is hier van belang, ook een splitsing naar subsidiërende overheden is gemaakt. Het open aanbod heeft betrekking op repertoire- en ontwikkelingstoneel, het gerichte aanbod omvat de verschillende vormen van vormingstoneel. In tabel 2 zijn de door CRM voorgestelde wijzigingen in kaart gebracht.

Tabel 2. De gesubsidieerde gezelschappen naar aard en inkomsten; seizoen 1976/1977 (in mln. guldens)

	Open	Gericht	Totaal
Subsidies: Rijk	30,8	—	30,8
Lagere overheid	—	6,3	6,3
Andere inkomsten	6,5	1,0	7,5
Totaal	37,3	7,3	44,6

Zoals uit de tabel is af te leiden komen de subsidies ten behoeve van het gerichte aanbod (i.c. het vormingstoneel) geheel voor rekening van de lagere overheid en neemt het rijk de steun voor het open aanbod op zich. Vergelijking met tabel 1 laat zien dat sprake is van een aanzienlijke verschuiving in financiële stromen en wel in die zin dat het rijk een grotere last op zich neemt.

Het onderscheid tussen „open” en „gericht” aanbod heeft — zoals het nu is gemaakt — een uitermate arbitrair karakter. De indeling lijkt vooral aan te moeten sluiten bij de huidige situatie.

Criteria als „educatief” of „politiek” of „binding met doelgroepen” zijn vaag. Alleen „spreiding” (over het land of regionaal) is min of meer meetbaar. Een gezelschap als Proloog dat nu als een „gerichte” groep is aangeduid, kent echter een grotere spreiding van voorstellingen dan bijvoorbeeld De Haagse Comedie, dat als „open” is betiteld. De CRM bewindsman is met deze indeling zelf ook danig in de knoei geraakt want enkele gezelschappen (Sater en Werkteater) worden bij uitzondering tot het „open” aanbod gerekend.

Naar onze mening dient in deze een consequent beleid te worden gevoerd en slechts op basis van harde en meetbare criteria. De „reikwijdte” van de gezelschappen lijkt ons van doorslaggevende aard te moeten zijn. Dan wordt bovendien beter aangesloten bij de ontwikkeling die in het toneelbeleid elders wel gestalte krijgt. Met dit soort halfslachtige indelingen behoudt het kunstbeleid zijn image van zachte sector, terwijl het toneelbeleid in zijn totaliteit nu juist op weg lijkt naar een steviger fundering.

Enkele aanbevelingen

Het beroepstoneel in Nederland is lange tijd gekenmerkt door het ontbreken van een overheidsbeleid. Na jaren van geharrewar ligt nu uiteindelijk een beleidsschets op tafel, de *Nota Toneelbeleid*. Onder de huidige bewindsman van CRM is een aantal knopen doorgemaakt. Dat verdient lof. Met het neerleggen van een beleidsvisie wordt tegelijkertijd uitgelokt dat de kritiek zich verschuift van het aan de kaak stellen van het ontbreken van beleid naar een inhoudelijke beoordeling.

Geconstateerd kan worden dat verworven economische inzichten een herkenbare plaats hebben gekregen in het toneelbeleid. Daar waar de theoretische grondslagen zelf nog in ontwikkeling zijn heeft CRM wijselijk geen gidsfunctie op zich genomen.

Wij zijn van mening dat op de ingeslagen weg moet worden voortgegaan. In de toekomst zou de aandacht zich dan vooral moeten toespitsen op

- het verscherpen van de doelstellingen van het beleid;
- het zoeken naar een vergroting van de effectiviteit van het instrumentarium om die doelstellingen te bereiken, waarbij andere instrumenten dan subsidie, bijv. voorlichting, niet mogen worden uitgesloten;
- het zelf onderzoeken of initiëren van onderzoek met betrekking tot de oorzaken van de stijgende exploitatietekorten van het toneelbestel in zijn totaliteit;
- het scheppen van voorwaarden om inzicht te krijgen in de financiële ontwikkelingen aan de kant van de accommodaties waar podiumactiviteiten plaats vinden;
- het vermijden van vage criteria bij het indelen van toneelaanbod.

B. J. Langenberg
N. C. M. van Niekerk

29) J. Pen, *De cultuur, het geld en de mensen*, Huizinga lezing, 1974.

30) *Beleidsanalyse*, 1976-1, blz. 34.

31) Vgl. *Beleidsanalyse*, 1976-1, blz. 34 en 35.

Schrijfwijze van woorden en getallen

DR. J. H. C. LISMAN

De auteur geeft in dit opstel enige informatie met betrekking tot het schrijven van wetenschappelijke stukken. Het is echter geen verhandeling over de presentatie van dergelijk denkwerk, doch slechts een verzameling van enkele details ten behoeve van de praktijk.

Een wetenschappelijk geschrift is pas goed indien niet alleen de inhoud maar ook de presentatie aan zekere eisen van kwaliteit voldoet. Tot die presentatie kan men enerzijds rekenen de compositie van een stuk, stijl en taalgebruik, en anderzijds de toepassing van regels voor spelling, afkortingen, afrondingen, notaties, symbolen, eenheden en dergelijke (het detailwerk dus).

Wat het eerste betreft, het bevorderen van een goede vorm en een goede taalbeheersing is van belang, en bij het hoger onderwijs wordt daar op bepaalde plaatsen reeds de nodige aandacht aan gegeven. Ik ga hier thans niet op in, maar beperk mij tot de schrijfwijze van woorden en getallen. Ook op dit punt zijn diverse instanties actief. Zo heeft het CBS een uitvoerige en doelmatige interne *Handleiding voor het samenstellen van CBS-publikaties*, en het CPB beschikt over een interne *Informatie voor het schrijven van teksten*. En zo is er meer bij overheid en bedrijfsleven.

Het betreft hier in hoofdzaak een kwestie van normalisatie. Op dit punt is het Nederlands Normalisatie-Instituut bijzonder actief, maar ik heb de indruk dat — merkwaardigerwijze — in het economische en financiële vakgebied de normalisatiegedachte weinig aanspreekt, in tegenstelling tot de techniek.

Spelling

In 1954 verscheen de eerste druk van de *Woordenlijst van de Nederlandse Taal, samengesteld in opdracht van de Nederlandse en de Belgische Regering* (Staatsdrukkerij en uitgeverijbedrijf/Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage), in de wandeling „het groene boekje” genoemd. Het bijzondere hiervan is — men kan dat zeker betreuren — dat voor een aantal woorden twee spellingen worden aangegeven. Ik citeer (blz. 3):

„De eigenlijke spelling, waarvan de beginselen zijn uiteengezet in de hoofdstukken II en volgende van de inleiding, is dus het eerste dat de gebruiker in de lijst ziet. Als twee spellingen zijn toegelaten, gaat de meest gewenste voorop. De andere is met een voorafgaand „ook” toegevoegd en wordt op haar alfabetische plaats herhaald met de verwijzing „zie”.

De eerste van beide spellingen noemt men de voorkeurspelling. Sommigen schrijven deze consequent, anderen prefereren de toegelaten spelling, terwijl velen helemaal niet

weten wat ze schrijven en er zich dikwijls ook niet om bekommeren. Voor de overheidsdienaren lijkt het mij dat zij gehouden zijn in hun functie de voorkeurspelling te gebruiken; dat volgt toch wel duidelijk uit het boven gegeven citaat. Een verplichting zag ik evenwel nergens opgelegd.

De voorkeurspelling is overigens nog tamelijk conservatief: ik kon bijv. op ons terrein maar een paar woorden vinden waarin de c door een k is vervangen. Hoe het zij, wie behoorlijk de voorkeurspelling wil schrijven zal het groene boekje bij de hand moeten hebben.

Stelling

De in sommige intellectuele kringen bestaande neiging om er een eigen, van de voorkeurspelling afwijkende schrijfwijze op na te houden, is elitair, omdat juist mensen met minder opleiding die hun scholing achter de rug hebben en wier beroep niet in hoofdzaak bestaat uit lezen en schrijven, door de confrontatie met een afwijkende schrijfwijze in hun actieve en passieve taalbeheersing worden bemoeilijkt (M. J. Wibier, Nijmegen).

Nog een grammaticale zaak: in de economische terminologie gebruiken we dikwijls de combinatie van een zelfstandig naamwoord met voorafgaand bijvoeglijk naamwoord en we beschouwen dan dit geheel als één zelfstandig naamwoord, waarbij het bijvoeglijk naamwoord dus niet wordt verbogen. Voorbeelden: nationaal produkt, besteedbaar inkomen, overig inkomen (versus looninkomen). Van bevoegde zijde is mij verzekerd dat deze woordvorming volkomen juist is.

Ten slotte dient men bij het schrijven van Engels aandacht te schenken aan het afbreken van woorden aan het einde van de regel. Dat geschiedt nl. in de Engelse taal soms anders dan wij volgens ons eigen taalgebruik zouden verwachten (bijv. accord-ing). Regels zijn er niet voor, maar men kan uit Engelse boeken en publikaties een lijst van voorbeelden maken; met 150 komt men op ons vakgebied al een heel eind. Wil men volledig zijn, dan gebruike men *Webster's New World Dictionary of the American Language*, Paperback Popular Library, The World Publishing Company, New York, waarin voor alle woorden de af te breken delen door een stip gescheiden zijn. Het is overigens eigenlijk meer een zaak voor typiste en/of drukker dan voor de auteur.

Stelling

Het is wenselijk dat een natuurkundestudent aan de Technische Hogeschool Eindhoven tenminste één stageverslag in de Engelse taal schrijft (F. C. M. Coolen, Eindhoven).

Getallen

Met betrekking tot de schrijfwijze van getallen volgen hieronder enkele aanbevelingen, aansluitend op de norm NEN 3069 van het Nederlands Normalisatie-Instituut (NNI) 1).

Bij grote getallen is het doelmatig om ter wille van de duidelijkheid de cijfers in groepen van drie samen te nemen, gescheiden door een spatie, dus bijv. 5 000, 46 798 of 48,576 39. Voor getallen van vier cijfers heeft dit echter niet altijd zin, zeker niet voor jaartallen. Men ziet — vooral in financiële opstellingen — in plaats van de spatie ook vaak een punt, hetgeen overbodig is en het beeld nodeloos druk maakt. In Engelse en Amerikaanse stukken treft men in zo'n geval in het algemeen de komma aan.

Voor het decimaalteken geldt in het Nederlands de komma, maar in het Engels en Amerikaans gebruikt men de punt. Derhalve:

Nederlands	Engels/Amerikaans	Betekenis
5 000	5,000	vijfduizend
5,000	5.000	vijf

Wellicht ten overvloede zij nog de aandacht gevestigd op het feit dat een miljard (10^9) door de Amerikanen en de meeste Engelsen wordt aangeduid als „billion”, wat dus niet hetzelfde is als ons biljoen (10^{12}). Men ziet ook wel „1000 million”.

Typisch is, dat het woord „cijfer” (er zijn er maar tien) zo vaak wordt gebruikt in de betekenis van „getal”, zoals bijv. indexcijfer, jaarcijfer, omzetcijfer e.d.

Verder hoort men spreken van de Wet van de grote getallen, maar juist is Wet van de grote aantallen.

Ten slotte nog enkele decimale voorvoegsels:

tera	(10^{12}) T	deci	(10^{-1}) d
giga	(10^9) G	centi	(10^{-2}) c
mega	(10^6) M	milli	(10^{-3}) m
kilo	(10^3) k	micro	(10^{-6}) μ
hecto	(10^2) h	nano	(10^{-9}) n
deca	(10) da	pico	(10^{-12}) p

Afronden

Voor het afronden van een getal kan men twee redenen hebben: de laatste decimaal (-malen) is (zijn) zo onbetrouwbaar dat vermelding geen zin heeft, dan wel men heeft geen behoefte aan grote nauwkeurigheid (zoals bijv. bij balansen of bij combinatie met andere getallen die minder nauwkeurig zijn). De vraag rijst hoe men het cijfer 5 bij afronding moet behandelen. Vroeger werd wel de regel gevolgd waarbij 5 steeds naar boven werd afgerond. Dat geeft natuurlijk een vertekening (vier cijfers gaan naar beneden, tegen vijf naar boven). Bij afronding van bijv. de eerste decimaal achter de komma komt men dan gemiddeld genomen 0,05 te hoog uit. Een objectieve methode is die waarbij naar boven resp. beneden wordt afgerond al naargelang het voorafgaande cijfer oneven resp. even is. Moet men twee decimalen afronden, dan is het probleem eenvoudiger: 50 komt maar één op de honderd maal voor, tegen 5 één op de tien maal.

Aandacht verdient de presentatie van het gemiddelde van een reeks afgeronde getallen. Daarbij kan men desgewenst één decimaal verder gaan dan het aantal decimalen waarin de afgeronde getallen gegeven zijn. Heeft men bijv. een reeks van getallen die tot op eenheden zijn afgerond, dan is het toch zinvol om het gemiddelde van deze getallen met één decimaal achter de komma te presenteren. Dit is als volgt in te zien. Gesteld dat men een groot aantal van deze getallen heeft, dan zullen bij sommering de afrondingen naar boven en naar beneden elkaar ongeveer opheffen (wet van de grote aantallen). Dat betekent dat de som, en dus ook het gemiddelde van de afgeronde getallen vrijwel gelijk is aan de

som resp. het gemiddelde van de originele getallen. Men kan dus voor het gemiddelde van de afgeronde reeks best een decimaal meer nemen. Voor niet zo lange reeksen gaat het bovenstaande natuurlijk in mindere mate op, maar als vuistregel zou men kunnen zeggen dat bij een reeks van minstens 25 getallen (op eenheden afgerond) het gebruik van een decimaal achter de komma bij het gemiddelde een zinvolle presentatie is, zij het dat die laatste decimaal dan niet helemaal betrouwbaar is.

Het bovenstaande kan exacter worden geformuleerd. De afrondingsfouten hebben in genoemd voorbeeld een verdeling met gemiddelde nul en een standaardafwijking 0,3. De standaardafwijking van de afrondingsfout bij het gemiddelde is voor een reeks van 25 getallen dan $0,3 / \sqrt{25} = 0,06$. Derhalve is het eerste cijfer achter de komma bij het gemiddelde van de reeks nog heel redelijk betrouwbaar.

Volledigheidshalve zij genoteerd dat het kan voorkomen dat in een tabel de som van een aantal afgeronde getallen niet gelijk is aan de afgeronde som. Zoals bekend plaatst men dan bij de (op de juiste wijze afgeronde) som een noot „verschil door afronding”.

Goed afronden is altijd doelmatig, omdat het verwerken van overtollige informatie door ogen en hersenen voorkomt, terwijl geen nauwkeurigheid gesuggereerd wordt die er niet is. Vaak wordt in de praktijk van de presentatie niet voldoende afgerond.

Tekenverklaring

Bij geschriften met veel tabellen en getallen kan het dienstig zijn een tekenverklaring op te nemen. Zo treft men in vrijwel elke publikatie van het CBS onderstaande duidelijke en doelmatige tekenverklaring aan.

Verklaring der tekens

*	= gegevens ontbreken
.	= voorlopig cijfer
x	= geheim
—	= nihil
—	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
1972-1973	= 1972 tot en met 1973
1972/1973	= het gemiddelde over de jaren 1972 tot en met 1973
1972/'73	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enzovoort, beginnend in 1972 en eindigend in 1973
1962/'63-1972/'73	= boekjaar enzovoort, 1962/'63 tot en met 1972/'73

Ingeval van afronding kan het voorkomen, dat de totalen niet geheel overeenstemmen met de som der opgetelde getallen.

Verbeterde cijfers in de staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Het CPB heeft zich hierbij aangesloten met de volgende tekenverklaring:

Verklaring der tekens

—	= gegevens ontbreken
—	= nihil
0 of 0,0 enz.	= het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid ^{a)}
niets (blank)	= een getal kan op logische gronden niet voorkomen
1973-1975	= 1973 tot en met 1975
1973/1975	= het gemiddelde over de jaren 1973 tot en met 1975 ^{b)}

1) Ik dank het NNI voor de toestemming om in dit artikel soms iets te ontlenen aan de normbladen. Deze zijn verkrijgbaar bij het NNI, Polakweg 5, Rijswijk ZH, tel. (070) 906800.

1973/'74 = schooljaar, oogstjaar, boekjaar enz.
 beginnend in 1973 en eindigend in 1974
 1963/'64-1973/'74 = schooljaar e.d., 1963/'64 tot en met
 schooljaar 1973/'74

- a) Bij afronding kan het voorkomen dat het totaal in een tabel afwijkt van de som der opgetelde getallen.
 b) Gemiddelde jaarlijkse procentuele mutaties worden berekend door niveauvergelijking van het eerst- en het laatstgenoemde jaar.

Over de achtergrond van noot b kan wel iets gezegd worden. In de publikaties van het CPB wordt veelvuldig gewerkt met procentuele mutaties per jaar. Ziet men in een tabel voor het jaar 1976 een waarde x als jaarlijkse procentuele mutatie van de grootheid X , dan is het duidelijk dat bedoeld wordt de mutatie van 1975 op 1976, dus

$$x = (X_{1976} / X_{1975} - 1) \cdot 100.$$

Indien echter in de kop van de kolom staat 1970/1975, dan rijst de vraag wat x nu precies voorstelt. Consequent geredeneerd, zou men kunnen denken — maar dit spreekt helemaal niet aan — dat x het gemiddelde is van zes procentuele mutaties, met als eerste $(X_{1970} / X_{1969} - 1) \cdot 100$. Maar dat is niet het geval, want x wordt als regel berekend op basis van begin- en eindniveau van X , in dit geval dus

$$x = (\sqrt[5]{X_{1975} / X_{1970} - 1}) \cdot 100.$$

Er zijn in het verleden over deze zaak nogal eens misverstanden geweest, die thans niet meer kunnen voorkomen.

Eenheden

Hieronder volgen enkele symbolen voor eenheden, ontleend aan NEN 950 en NEN 1000, alsmede aan het CBS.

meter	m	seconde	s	
are	a	minuut	min	
liter	l	uur	h	
ton	t	dag	d	
gram	g	jaar	a	
watt	W	jaar	j of jr	} CBS
calorie	cal	kwartaal	kw	
		maand	mnd	
		week	wk	

Met betrekking tot Engelse en Amerikaanse symbolen zij verwezen naar de *Guide to Weights & Measures*, Paperback published by *The Economist*, London.

Wat de geldeenheden aangaat, hiervoor bestaan geen voorschriften. Voor gulden gebruikte men m.i. het symbool f (zonder punt!) indien men een bepaald bedrag wil aangeven (bijv. f 2,50). In andere gevallen, bijv. aan de kop van een kolom in een tabel is het praktischer om gld (zonder punt!) te schrijven. Voor cent schrijve men ct (ook bij meervoud). Het toevoegen van " ,—" achter een guldenbedrag waar centen niet relevant zijn, is overbodig.

Het ware wel te wensen dat het NNI ook de geldeenheden in de normalisatie zou opnemen.

Wat de buitenlandse valuta betreft, deze worden op allerlei wijzen geschreven, er is geen communis opinio en er zijn geen aanbevelingen of voorschriften, voor zover mij bekend.

Als laatste punt dan nog de afkortingen voor miljoen en miljard, waar helaas nog geen normen voor zijn. Men ziet dan ook van alles: CBS en CPB schrijven mln en mld, De Nederlandsche Bank gebruikt Mln en Mrd, in de Miljoenennota worden beide woorden voluit geschreven (vaak zonder geldeenheid), *ESB* schrijft mln. en mrd., elders ziet men weer mjn en mjd. Ik zou pleiten voor mln en mld.

J. H. C. Lisman

Het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond (NCW) te 's-Gravenhage wenst in contact te komen met kandidaten voor de functie van

SECRETARIS VOOR JONG MANAGEMENT NCW

een vereniging van 600 jonge managers, aangesloten bij het NCW.

De te benoemen functionaris — waarbij gedacht wordt aan een academicus met bij voorkeur enige jaren organisatorische ervaring en niet ouder dan 35 jaar — zal:

- vanuit een katholieke of protestantse levensovertuiging inspirerend moeten werken;
- kennis van en ruime belangstelling moeten hebben voor het sociaal-economisch gebeuren en de plaats van de ondernemer daarin;
- organisatorische kwaliteiten moeten bezitten.

De taak van de betrokkene zal bestaan in het verder uitbouwen van de vereniging zowel naar ledenbestand als naar het aantal regionale kringen. Bovendien moeten vanuit deze functie talrijke landelijke projectgroepen inhoudelijk worden gesteund en begeleid; deze groepen houden zich bezig met problemen inzake democratisering, inkomensbeleid, Club van Rome, industriepolitiek en internationale arbeids- en welvaartsverdeling.

Betrokken functionaris zal in dienst treden bij het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond en een gedeelte van zijn tijd moeten besteden aan nog nader overeen te komen activiteiten voor het secretariaat van dit verbond.

Een psychotechnisch onderzoek zal deel uitmaken van de selectieprocedure.

Telefonische inlichtingen kan men inwinnen bij de huidige secretaris van Jong Management NCW, drs. Harry van de Kamp (070-514071).

Schriftelijke sollicitaties binnen drie weken te zenden aan drs. D. E. Cnossen, plv. algemeen secretaris van het NCW, postbus 5100, Den Haag.

De relatie tussen geldhoeveelheid en monetaire basis op korte termijn

De geldbasis als knipperlicht?

DRS. A. M. DONGELMANS*

Bij de huidige aandacht voor het geldaanbodproces staat in de literatuur de relatie tussen geldhoeveelheid en monetaire basis centraal. De specificatie van deze samenhang loopt van gedetailleerde geldaanbodmodellen — waarin volgens de Brunner-Meltzer-idee gedragsrelaties van publiek en banken staan beschreven — tot rechtstreekse relaties tussen geldbasis en geldhoeveelheid. Voorbeelden van deze laatste benadering zijn de „money-stock control”-modellen van Burger (1974), Burger, Kalish, Babb (1971) en de recente studie voor Nederland en de VS door Bomhoff (1975) 1).

Empirische studies laten zien dat mutaties in de monetaire basis de lange-termijnontwikkeling van de geldhoeveelheid bepalen (Cagan, 1965; voor Nederland Korteweg, 1973) 2). De mate van samenhang is evenwel afhankelijk van de lengte van de periode; meer controversieel is daarom het standpunt dat men soms in de buitenlandse literatuur aantreft, dat ook korte-termijnfluctuaties in de geldhoeveelheid door de geldbasis worden gedomineerd (Meltzer, 1969) 3).

In dit artikel zal worden nagegaan in hoeverre voor Nederland maandelijkse fluctuaties in de geldhoeveelheid (chartaal plus giraal geld) met de geldbasis kunnen worden verklaard. Daarbij wordt tevens ingegaan op de vraag of aan de basisgeldhoeveelheid voorspellingswaarde voor de korte termijn kan worden toegekend.

Een drietal alternatieve basisgeldbegrippen

In de literatuur treft men verschillende omschrijvingen van het basisgeldbegrip aan. Uitgangspunt is echter altijd het direct opeisbare tegoed van publiek en bankwezen bij de centrale bank. Op grond van overwegingen van analytische doelmatigheid bij de formulering van een geldaanbodmodel wordt dit z.g. ongecorrigeerde basisgeldbegrip vaak ontdaan van de invloed van endogene factoren 4). In dit verband wordt het bedrag aan herdisconteringen en voorschotten van geldscheppende instellingen bij de centrale bank — één van de bronnen van basisgeld — op het zojuist gedefinieerde begrip in mindering gebracht. De aldus verkregen grootte wordt de *netto-geldbasis* genoemd.

Een tweede correctie die kan worden aangebracht om de omvang van de basisgeldhoeveelheid van de invloed van het gedrag van het bankwezen te ontdoen bestaat eruit dat de netto-geldbasis wordt verhoogd met het netto buitenlands actief van het bankwezen. Korteweg (1973,2) noemt dit de *gecorrigeerde basisgeldhoeveelheid*.

Tot dusverre hebben auteurs als Korteweg, Van Loo (1974) en Knoester bij de definiëring van het basisgeld voor Nederland de giro-diensten (waar circa een derde van de girale geldhoeveelheid wordt aangehouden) buiten beschouwing gelaten 5). Verschuivingen van de girale tegoeden bij giro-diensten naar het bankwezen leiden, bij de gebruikelijke formulering van de geldbasis, tot mutaties in de omvang van de basisgeldhoeveelheid. Voor een analyse van de totale geldhoeveelheid is het logischer de giro-diensten analoog aan het bankwezen te behandelen 6). Overeenkomstig het voorgaande wordt de *ongecorrigeerde geldbasis* dan omschreven als het direct opeisbare tegoed van banken en giro-diensten bij de centrale bank alsmede het onbelegd tegoed van de PGD bij het Rijk. De laatste toevoeging heeft een institutionele achtergrond: het tegoed van de PGD bij de centrale bank wordt nl. dagelijks vereffend met dat van de schatkist. In deze studie is de laatstgenoemde definitie van de ongecorrigeerde

geerde geldbasis, B¹, het uitgangspunt; de netto-geldbasis, B², en de gecorrigeerde basisgeldhoeveelheid, B³, zijn hieruit op de gebruikelijke wijze afgeleid.

De stabiliteit van de maandelijkse geldmultipliator

Het is niet eenvoudig op a priori gronden een keuze te maken uit het drietal genoemde basisgeldbegrippen: uit het oogpunt van beheersbaarheid is het meest doelmatige begrip dat wat de monetaire autoriteit in staat is te beheersen; voor voorspeldoeleinden is naast de voorspelkwaliteit ook de (tijdig) statistische waarneembaarheid van betekenis. Het

* De auteur is medewerker bij de studiedienst van De Nederlandsche Bank NV. Voor de assistentie bij het verzamelen van het statistische materiaal en het uitvoeren van de berekeningen is hij dank verschuldigd aan J. J. van der Weyden.

1) A. E. Burger, *Money stock control; an aggregate approach*, paper voor het 5e Konstanz Seminar, 1974; A. E. Burger, L. Kalish, C. T. Babb, *Money stock control and its implications for monetary policy*, *Federal Reserve Bank St. Louis Review*, oktober 1971; E. J. Bomhoff, *Predicting the money multiplier*. Onderzoekverslag EUR, 1975, te verschijnen in *Journal of Monetary Economics*.

2) Ph. Cagan, *Determinants and effects of changes in the stock of money; 1875-1960*, New York, 1965, NBER, blz. 18-21; P. Korteweg, *The supply and controllability of money in an open economy: the Dutch experience 1953-1971*, paper voor het 4e Konstanz Seminar, 1973; P. Korteweg, *Over de beheersbaarheid van de geldhoeveelheid in Nederland*, inaugurele rede, blz. 11-12, 1973, 2.

3) A. H. Meltzer, *Controlling money*, *Federal Reserve Bank St. Louis Review*, mei 1969, blz. 18-19.

4) Het begrip endogeen veronderstelt een bepaalde analytische context. De Brunner-Meltzer-modellen voor het geldaanbod vormen een voorbeeld van een dergelijk referentiekader.

5) A. Knoester, *Een stelsel monetaire vergelijkingen ten behoeve van een empirisch macro-model voor Nederland*, *Maandschrift Economie*, no. 10, juli 1974; P. D. van Looy, *A monetary submodel for the Dutch economy: some preliminary results*, *De Economist*, no. 2, 1974.

6) A. M. Dongelmans, *De bronnen van de basisgeldhoeveelheid in Nederland: 1960-1975*, DNB, 1975, MB7513.

is daarom wenselijk voor alle drie genoemde omschrijvingen de samenhang met de geldhoeveelheid M , te onderzoeken.

In haar meest eenvoudige vorm is de samenhang tussen geldhoeveelheid en geldbasis te schrijven als

$$M = mB \quad (1)$$

met m de geldmultiplator. In procentuele mutaties geschreven geldt dan

$$\begin{aligned} \dot{M} &= \dot{m} + \dot{B}, \text{ dan wel} \\ \dot{m} &= \dot{M} - \dot{B} \end{aligned} \quad (2)$$

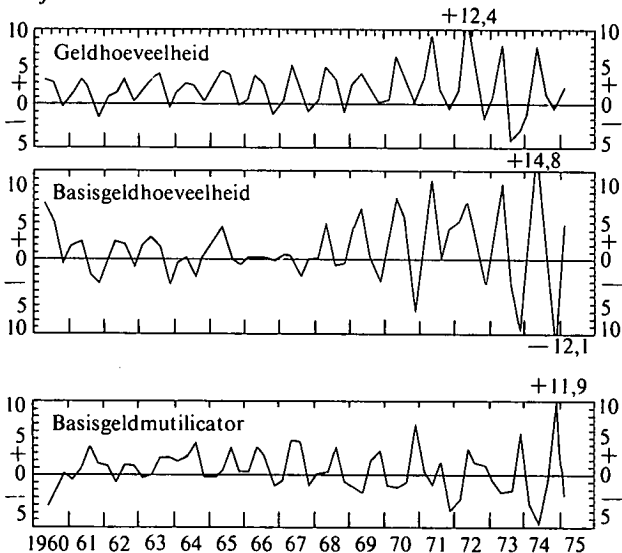
De mutaties in de monetaire multiplier zijn derhalve bij benadering gelijk aan het verschil tussen de procentuele mutaties in de geldhoeveelheid en enig basisgeldbegrip. Tabel 1 geeft een opsplitsing van de procentuele toename van M in de toename van de basisgeldhoeveelheid en de verandering in de geldmultiplator voor de periode januari 1960 - maart 1975 7).

Tabel 1. Procentuele mutaties in de geldhoeveelheid, de basisgeldhoeveelheid en de monetaire multiplier, januari 1960 - maart 1975

		\dot{M}	\dot{B}^1	\dot{B}^2	\dot{B}^3	\dot{m}^1	\dot{m}^2	\dot{m}^3
1960-1975:	gemiddelde	0.75	0.59	0.58	0.58	0.27	0.29	0.27
	standaarddeviatie	1.91	3.82	4.04	3.67	3.15	3.35	3.02
1960-1968:	gemiddelde	0.68	0.59	0.54	0.34	0.17	0.22	0.40
	standaarddeviatie	1.50	3.47	3.37	2.90	2.97	2.89	2.59
1969-1971:	gemiddelde	0.92	0.42	0.53	0.96	0.58	0.51	0.07
	standaarddeviatie	2.02	3.65	4.23	4.16	3.00	3.52	3.52
1972-1975:	gemiddelde	0.82	0.75	0.75	0.86	0.22	0.27	0.10
	standaarddeviatie	2.71	4.88	5.42	4.96	3.77	4.32	3.75

Uit tabel 1 blijkt dat gemiddeld over de gehele referentieperiode de bijdrage van de geldbasis tot de groei van de geldhoeveelheid het belangrijkste is. Dit gaat echter niet voor alle deelperiodes op. De fluctuaties in de multiplier blijken bovendien dermate groot dat van een enigszins stabiele verhouding tussen geldhoeveelheid en geldbasis geen sprake is, ongeacht het gehanteerde basisgeldbegrip. De tabel laat tevens zien dat de instabiliteit in recente jaren is toegenomen. Ter illustratie zijn in grafiek 1 de procentuele mutaties in M , B^3 en m^3 in beeld gebracht. De fluctuaties zijn in de grafiek nog enigszins geflatteerd omdat kwartaal-gemiddelden zijn gebruikt.

Grafiek 1. Procentuele mutaties in M , B^3 en m^3

Regressie-uitkomsten voor de relatie geldhoeveelheid-basisgeld

De bovenvermelde uitkomsten lijken de stelling van sommige aanhangers van de basisgeldgedachte dat de basisgeldhoeveelheid ook de korte-termijnfluctuaties in M beheerst, te weerspreken. Het is evenwel mogelijk dat dit een te snelle gevolgtrekking is, omdat ten gevolge van vertraagde aanpassing een basisgeldmutatie niet ten volle in de beschouwde periode doorwerkt in de geldhoeveelheid. De hierdoor veroorzaakte variabiliteit van de geldmultiplator is dan uitsluitend te wijten aan een ondoelmatige formulering en mag niet worden beschouwd als afwezigheid van een stabiele relatie tussen geldhoeveelheid en basisgeld. De verhouding M_t/B_t fluctueert immers ook in het extreme geval van een perfecte relatie tussen M_t en B_{t-1} , zoals gemakkelijk kan worden aangetoond.

Om de stabiliteit van de samenhang te onderzoeken postuleren we:

$$M_t = \alpha_0 + \sum_{\tau=0}^n m_{\tau} B_{t-\tau} + u_t \quad (3)$$

Relatie (3), die voor de VS is gebezigd door Burger, is als basis voor een aantal regressie-berekeningen gekozen, voor de waarnemingsperiode januari 1960 - maart 1975. In verband met multicollineariteit zijn eerste verschillen van de variabelen gebruikt. Tevens zijn seizoendummies toegevoegd. Ten einde de vertragingstructuur vast te stellen is geëxperimenteerd met een Koyck-vertraging, een eenvoudige Pascal-vertraging en met Almon-vertragingen. De resultaten gaven geen aanleiding een langere vertraging dan twee periodes aan te nemen. Beoordeeld aan de significantie der coëfficiënten werden de meest bevredigende resultaten verkregen door relatie (3) rechtstreeks te schatten met tot maximaal twee periodes vertraagde waarden van de verklarende variabele. De uitkomsten hiervan zijn samengebracht in tabel 2. Daaruit blijkt dat een niet onbelangrijk deel van de variatie in de maandelijkse mutaties in M wordt beschreven. De verschillende basisgeldbegrippen spelen daarbij een significante rol. B^3 is hier de minst bevredigende. Dominerend is de bijdrage van de geldbasis evenwel niet 8). Van de verklaarde variatie in de geldhoeveelheid neemt het seizoen bovendien nog circa een derde voor zijn rekening. Gezien de verschillen in uitkomsten per deelperiode blijken de gevonden verbanden evenmin erg stabiel. Op grond hiervan kunnen we stellen dat de gebruikte basisgeldbegrippen op zich zelf genomen een onvoldoende verklaring voor de korte-termijnfluctuaties van de geldhoeveelheid leveren. Voor voorspeldoeleinden biedt de geldbasis bovendien weinig steun, daar de onvertraagde waarden van het basisgeld in de regressievergelijkingen het belangrijkste zijn.

Vergelijking van de regressie-uitkomsten met die van een ARIMA-model voor de geldmultiplator

Een alternatieve methode om de relatie tussen geldhoeveelheid en de geldbasis te analyseren is gevolgd door Bomhoff

7) m^1 , m^2 en m^3 zijn de multiplatoren voor B^1 , B^2 resp. B^3 en geven geen gelddefinities weer!

8) Meltzer bleek voor de VS met eenzelfde relatie 85% van de variatie in de maandelijkse veranderingen in de geldhoeveelheid te verklaren en hij concludeerde daaruit dat in de onderzochte periode de geldbasis zelfs de maandelijkse mutaties in M domineerde. Voor Nederland vallen de correlatiecoëfficiënten duidelijk lager uit. Bovendien eisen de seizoendummies nog ca. 20% van de variatie op. Burger voerde de analyse met seizoenvrije reeksen uit. Het gevolg daarvan is dat het belangrijkste deel van de variatie in M wordt weggenomen. In ons geval blijken B^1 en B^2 dan niet meer dan 33% van de variatie te verklaren en B^3 slechts 9%.

Tabel 2. Regressie-uitkomsten voor de relatie $\Delta M_t = \sum_{\tau=0}^n m_{\tau} \Delta B_{t-\tau} + \text{constante} + \text{seizoen} (= S)$

	ΔB_t	ΔB_{t-1}	ΔB_{t-2}	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	S9	S10	S11	constante	R ²	DW	SR
B ¹ 1960-1975	0.830 (11.8)	0.590 (8.1)	0.270 (3.8)	-0.481 (4.2)	-0.197 (1.7)	-0.297 (2.6)	-0.072 (0.6)	-0.161 (1.4)	-0.040 (0.3)	-0.382 (3.3)	-0.551 (4.8)	-0.333 (2.9)	-0.221 (2.0)	-0.543 (4.8)	0.355 (4.6)	0.67	2.25	0.310
1960-1968	0.422 (5.5)	0.191 (2.5)		-0.134 (1.8)	-0.202 (2.6)	-0.112 (1.5)	-0.145 (2.0)	-0.056 (0.8)	0.163 (2.1)	0.009 (0.1)	-0.235 (3.4)	-0.138 (1.8)	-0.229 (3.1)	-0.360 (5.2)	0.198 (4.0)	0.65	2.33	0.147
1971-1975	0.672 (5.0)	0.412 (3.0)		-0.978 (3.3)	-0.386 (1.3)	-0.687 (2.5)	0.020 (0.1)	0.133 (0.4)	0.293 (0.9)	-0.690 (2.1)	-0.982 (3.3)	-1.066 (3.6)	-0.483 (1.7)	-1.273 (4.3)	0.704 (4.3)	0.77	2.47	0.433
B ² 1960-1975	0.645 (10.3)	0.454 (7.2)	0.231 (3.7)	-0.328 (2.8)	-0.267 (2.3)	-0.376 (3.2)	-0.055 (0.5)	-0.044 (0.4)	0.060 (0.5)	-0.225 (1.9)	-0.508 (4.3)	-0.392 (3.4)	-0.220 (1.9)	-0.506 (4.4)	0.341 (4.3)	0.65	2.06	0.320
1960-1968	0.383 (4.5)	0.225 (2.6)		-0.114 (1.5)	-0.213 (2.6)	-0.110 (1.4)	-0.140 (1.9)	-0.025 (0.3)	0.135 (1.7)	0.023 (0.3)	-0.235 (3.3)	-0.167 (2.2)	-0.219 (2.9)	-0.347 (4.8)	0.199 (3.9)	0.63	2.25	0.153
1971-1975	0.513 (4.2)	0.347 (2.9)		-0.708 (2.3)	-0.417 (1.5)	-0.808 (2.8)	0.214 (0.7)	0.332 (1.0)	0.518 (1.7)	-0.489 (1.4)	-0.916 (2.9)	-1.054 (3.5)	-0.304 (1.0)	-1.105 (3.6)	0.620 (3.1)	0.76	2.34	0.447
B ³ 1960-1975	0.566 (8.8)	0.140 (2.2)		-0.310 (2.3)	-0.272 (2.0)	-0.247 (1.9)	-0.099 (0.8)	0.062 (0.5)	0.331 (2.4)	-0.075 (0.6)	-0.408 (3.1)	-0.398 (3.0)	-0.152 (1.1)	-0.278 (2.0)	0.261 (2.8)	0.56	1.55	0.360
1960-1968	0.360 (5.0)	0.172 (2.4)		-0.128 (1.7)	-0.276 (3.5)	-0.159 (2.2)	-0.107 (1.4)	-0.018 (0.2)	0.215 (2.7)	-0.055 (0.8)	-0.221 (3.0)	-0.215 (3.0)	-0.264 (3.7)	-0.314 (4.3)	0.211 (4.1)	0.64	2.15	0.150
1971-1975	0.386 (2.7)	0.099 (0.7)		-0.591 (1.5)	-0.392 (1.1)	-0.462 (1.2)	0.669 (1.8)	0.464 (1.2)	0.610 (1.5)	-0.463 (1.1)	-1.025 (2.7)	-0.903 (2.4)	-0.017 (0.0)	-0.829 (2.0)	0.462 (1.8)	0.65	1.60	0.537

R² is de voor vrijheidsgraden gecorrigeerde correlatiecoëfficiënt; DW de Durbin-Watson grootheid; SR de residuele standaardafwijking. Tussen haakjes zijn de t-waarden voor de coëfficiënten weergegeven. De referentieperiode is maart 1960 - maart 1975.

(1975) voor de VS en Nederland. Daarbij is een passend ARIMA-model voor de multiplier, m , gezocht: voorspellingen van m worden dan uitsluitend met behulp van huidige en historische waarden van deze variabele gegenereerd. Deze werkwijze draagt derhalve nog sterker dan de regressie-aanpak uit de vorige paragraaf een mechanisch karakter 9). Het voorspellen van de monetaire multiplier ligt op het terrein van de „money-stock-control“-modellen: de bedoeling is om uitgaande van een gewenste omvang van M de corresponderende waarde van (de instrumentvariabele) B te bepalen.

Voor Nederland vindt Bomhoff voor de periode 1957-1968 een model dat naar zijn mening goede voorspelkwaliteit bezit. Het is daarom interessant de uitkomsten van deze aanpak te vergelijken met die van de regressievergelijkingen. Daartoe is het gemiddelde van de gekwadrateerde voorspelfouten (MSE) voor de geldhoeveelheid berekend uit de regressievergelijkingen, uit het door Bomhoff gehanteerde ARIMA-model, alsmede uit een variant hierop, waarbij seizoenverschillen zijn gebruikt 10). De uitkomsten zijn vermeld in tabel 3, waarin bovendien ter vergelijking is opgenomen het resultaat van de naïeve voorspelling $\hat{M}_t = m_{t-1} B_t$.

Tabel 3. Gemiddelde gekwadrateerde voorspelfout voor M

	Gebruikt basisgeldbegrip		
	B ¹	B ²	B ³
Ex-post-voorspelling 1960-1968			
Naïeve voorspelling	0.214	0.189	0.159
ARIMA-model volgens Bomhoff	0.135	0.126	0.112
ARIMA-model „seizoenverschillen“-versie	0.113	0.126	0.120
Regressie-uitkomst	0.019	0.020	0.020
Ex-ante-voorspelling 1969-1970			
Naïeve voorspelling	0.381	0.578	0.624
ARIMA-model volgens Bomhoff	0.506	0.409	0.431
ARIMA-model „seizoenverschillen“-versie	0.260	0.510	0.436
Regressie-uitkomst	0.074	0.064	0.080
Ex-post-voorspelling 1971-1975			
Naïeve voorspelling	1.644	2.143	1.581
Regressie-uitkomst	0.136	0.145	0.209

Op grond van het gehanteerde MSE-criterium blijken

de ARIMA-modellen slechter uit de bus te komen dan de simpele regressievergelijkingen. De bij de regressie-berekeningen geconstateerde instabiliteit geldt hier nog sterker: de gevonden ARIMA-modellen gaan na 1968 niet meer op. Ook de ARIMA-modellen bieden dus — voor het sturen van de geldhoeveelheid — weinig soelaas.

Conclusie

Samengevat kan worden gesteld dat de basisgeldhoeveelheid op zich geen afdoende verklaring voor de korte-termijnfluctuaties in de geldhoeveelheid biedt. De onderzochte directe relaties tussen geldhoeveelheid en basisgeld (regressie- en ARIMA-modellen) leveren noch als voorspelmodel voor de geldhoeveelheid noch als „money-stock-control“-model bevredigende uitkomsten. Dit betekent dat de monetaire basisgedachte zich niet leent voor een dergelijk simpel gebruik om de geldhoeveelheid op korte termijn te voorspellen resp. te sturen. Hiermee is natuurlijk niet gezegd dat de meer theoretisch georiënteerde aanpak à la Brunner-Meltzer — zoals bijv. voor Nederland toegepast door Korteweg, Van Loo en Knoester — geen vruchtbaar alternatief vormt voor de hier beschouwde mechanische werkwijze.

Appendix

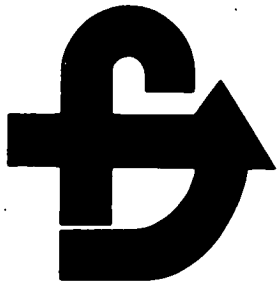
De ARIMA-model-uitkomsten voor de monetaire multiplier, m , voor de periode 1960-1968 volgens het door Bomhoff gehanteerde model:

$$m_t = m_{t-1} - \theta_1 a_{t-1} - \theta_2 a_{t-2} - \theta_{12} a_{t-12} + a_t$$

9) Voor een uiteenzetting van deze steeds meer in de belangstelling komende methode van tijdreeksanalyse zie: G. E. P. Box en G. M. Jenkins, *Time series analysis: forecasting and control*, Holden-Day, San Francisco, 1970.

10) De gebruikte basisgelddefinities wijken door het opnemen van het onbelegd tegoed van de PGD enigszins van die van Bomhoff af. Met zijn begrippen werden geen afwijkende uitkomsten verkregen, zie de Appendix, waarnaar ook verwezen zij voor een nadere specificatie van de gebruikte ARIMA-modellen.

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht

Fiscale aspecten van de WIR

DRS. H. A. KOGELS

In dit artikel zal een globaal overzicht worden gegeven van het nieuwe instrumentarium ter stimulering en sturing van de investeringen zoals dat in het ontwerp van de Wet investeringsrekening (inmiddels bekend geworden als de WIR) door de regering is gepresenteerd 1). Er zal op de belangrijkste punten een vergelijking worden gemaakt met het bestaande instrumentarium van de investeringsaftrek en de vervroegde afschrijving, dat bij invoering van de WIR zal verdwijnen.

De investeringsaftrek en de vervroegde afschrijving

De invoering van de WIR zal het einde betekenen van de huidige investeringsaftrek en de vervroegde afschrijving. Dit gebeurt evenwel niet op één moment. De vervroegde afschrijving zal te zijner tijd vervangen worden, wanneer de nieuwe regionale toeslag van kracht wordt. Ten einde de huidige en de toekomstige investeringsfaciliteiten met elkaar te vergelijken volgt hier een ruw schets van de investeringsaftrek en de vervroegde afschrijving.

Bij de investeringsaftrek mag een onderneming in het jaar waarin zij investeert (= het aangaan van de verplichting) en het daaropvolgende jaar 4% van het bedrag besteed aan outillage

en 8% van het bedrag besteed aan bedrijfsgebouwen in mindering brengen op de winst. Bij desinvestering binnen 6 jaar worden dezelfde percentages van de vervreemdingsprijs bij de winst opgeteld en derhalve belast. De investeringsaftrek is niet beperkt tot bepaalde gebieden. De regeling kan wel om conjuncturele reden worden geschorst, en de percentages kunnen om dezelfde reden worden gewijzigd.

De vervroegde afschrijving houdt in, dat een deel van de aanschaffings- of voortbrengingskosten van bedrijfsgebouwen eerder dan normaal mag worden afgeschreven. Op dit moment mag in het jaar van investeren en het daaropvolgende jaar 16 2/3% extra worden afgeschreven. Aangezien over de gehele levensduur van het activum niet meer

mag worden afgeschreven dan het verschil tussen aanschaffingswaarde en residuwaarde betekent deze regeling een verschuiving van belastingheffing naar latere jaren waarin relatief minder mag worden afgeschreven. Deze faciliteit is wel regionaal beperkt; momenteel geldt zij voor gebieden buiten de Randstad. Ook hier kan schorsing of wijziging van het percentage plaatsvinden om conjuncturele reden. Na correctie voor prijs- en volumeontwikkeling en geen rekening houdend met de verhoging van de percentages per 9 juni 1976 zou het totaal bedrag, dat tot en met 1980 aan investeringsaftrek en vervroegde afschrijving besteed zou worden, ongeveer f. 5,6 mrd. bedragen.

Het voorgestelde instrumentarium van de WIR

Voor de investeringsrekening is tot 1980 behalve de hierboven genoemde f. 5,6 mrd. eveneens gereserveerd een bedrag van f. 8,2 mrd. in het kader van

1) Tweede Kamer, nr. 14377.

en de seizoenverschillen variant:

$$m_t = m_{t-1} + m_{t-12} - m_{t-13} - \theta_1 a_{t-1} - \theta_2 a_{t-2} - \theta_{12} a_{t-12} + a_t$$

zijn in de tabellen A1 en A2 samengevat. In tabel A3 staan de voorspelfouten voor M, berekend uit de ARIMA-modellen en regressievergelijkingen, waarbij de door Bomhoff gehanteerde basisgelddefinities zijn gebruikt.

Tabel A1. Parameterschatting met eigen basisgelddefinitie

	m ¹		m ²		m ³	
	S=0	S=1	S=0	S=1	S=0	S=1
θ_1	0.47	0.66	0.45	0.53	0.29	0.28
θ_2	0.23	0.30	0.27	0.20	0.21	0.65
θ_{12}	-0.44	0.43	0.41	0.46	0.40	0.37
σ_a	0.048	0.044	0.048	0.047	0.0375	0.039
χ^2 -toets (21 vrijheidsgraden)	52.2	27.8	44.7	29.7	35.8	30.3

S = 0: geen seizoenverschillen.
S = 1: seizoenverschillen-variant.

Tabel A2. Parameterschatting met Bomhoffs basisgelddefinitie

	m ¹		m ²		m ³	
	S=0	S=1	S=0	S=1	S=0	S=1
θ_1	0.52	0.33	0.44	0.23	0.17	0.24
θ_2	-0.22	-0.19	-0.11	0.12	0.10	0.11
θ_{12}	-0.18	0.57	-0.21	0.63	0.37	0.46
σ_a	0.043	0.047	0.047	0.052	0.037	0.040
χ^2 -toets (21 vrijheidsgraden)	29.2	22.7	20.6	20.1	27.5	25.8

Tabel A3. Gemiddelde gekwadrateerde voorspelfout voor M

Ex-post-voorspelling 1960-1968	Gebruikt basisgeldbegrip		
	B ¹	B ²	B ³
ARIMA-modellen	0.092 (S=0)	0.110 (S=0)	0.097 (S=0)
Regressie-uitkomsten	0.021	0.022	0.022

A. M. Dongelmans

het aanvullend beleid. Daartegenover staat evenwel een derving van de opbrengsten van de selectieve investeringsrekening van f. 400 mln., zodat per saldo f. 13,4 mrd. voor de investeringsrekening ter beschikking zal komen. In tegenstelling tot de huidige fiscale investeringsfaciliteiten, die de *belastbare grondslag* verlagen wordt nu een systeem voorgesteld waarin het *belastingbedrag* wordt verlaagd. Men kan dus spreken van een „tax-credit”: een premie ten titel van belasting. Daarbij worden drie soorten premies onderscheiden:

- a. de investeringsbijdrage, een algemene basispremie die op grond van een aantal nieuwe artikelen in de Wet op de Inkomstenbelasting 1964 en de Wet op de Vennootschapsbelasting 1969 door de inspecteur wordt verleend;
- b. een aantal gerichte toeslagen die variëren naar het criterium van kleinschaligheid, naar de economische situatie in bepaalde regio's, naar regio's die om sociaal-economische redenen in een bijzonder moeilijke positie verkeren (bijv. grote mate van werkloosheid) en naar regio's die om reden van ruimtelijke ordening een bijzondere plaats innemen; deze toeslagen worden eveneens verleend door de inspecteur der directe belastingen op basis van nieuwe artikelen in de Wet IB 1964 en de Wet Vpb 1969; het zijn verhogingen van de investeringsbijdrage;
- c. bijzondere toeslagen, waarvan in het ontwerp van de WIR slechts één is uitgewerkt, te weten *de toeslag voor grote projecten*; deze toeslag onderscheidt zich van de premies onder a en b doordat hij niet is opgenomen in de belastingwetgeving, doch in de WIR zelf en de toekenning ervan geschiedt door de minister van Economische Zaken, terwijl slechts uitvoering ervan is opgedragen aan de belastingdienst (uitsluitend in technische zin wordt de investeringsbijdrage eveneens verhoogd met deze bijzondere toeslag).

Bij de vaststelling van de premiepercentages is, evenals bij de huidige faciliteiten, voorzien in een mogelijkheid tot wijziging om conjuncturele redenen; de percentages kunnen door de minister van Financiën (of die van Economische Zaken, waar het gaat om de toeslag voor grote projecten) hetzij teruggebracht worden tot de helft, hetzij vermenigvuldigd worden met een factor $\frac{3}{2}$.

Alvorens nader in te gaan op de bijdrage en verschillende toeslagen eerst enige algemene opmerkingen. De investeringsbijdrage, verhoogd met de diverse toeslagen (er is een cumulatiebepaling die nog vorm moet krijgen in een Algemene Maatregel van Bestuur 2), wordt in mindering gebracht op de voorlopige of de definitieve aanslag in-

komsten- of vennootschapsbelasting. Indien uit deze verrekening een negatief saldo resulteert, zal dit bij de definitieve aanslag worden uitbetaald aan de belastingplichtige. Dit betekent een liquiditeitsvoordeel voor de onderneming ten opzichte van de huidige situatie, waarin de toepassing van de investeringsaftrek en de vervroegde afschrijving weliswaar kan leiden tot negatief inkomen of een verlies, maar waarmee het effect van de maatregel afhankelijk is van de mogelijkheid of zo'n verlies hetzij met winst van de afgelopen twee jaren, hetzij met winst van de komende zes jaren te compenseren is 3). Blijft compensatie uit, dan is het huidige instrumentarium zinloos. Overigens is het een vraag, of het wel zinvol geacht moet worden om langdurig verlieslijdende ondernemingen steun te verlenen bij investeringen, doch dit is een politieke keuze. Hoewel in de structuurnota aangekondigd was, dat een negatief saldo van belastingen en premies waarschijnlijk ook bij voorlopige aanslagen aan de onderneming zou kunnen

Deze rubriek wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

worden uitbetaald, blijkt de regering deze mogelijkheid niet in het onderhavige wetsontwerp te hebben opgenomen. In de praktijk worden (definitieve) aanslagen opgelegd in een periode die varieert tussen negen maanden en vijf jaren na afloop van het desbetreffende boekjaar. Dit betekent voor verlieslijdende ondernemingen, dat zij in het algemeen geen direct voordeel ondervinden van het nieuwe systeem.

De investeringsbijdrage

De eisen die aan het toekennen van deze basispremie — die 11% bedraagt voor gebouwen en 7% voor andere bedrijfsmiddelen — zullen worden gesteld, komen overeen met die welke gelden voor de investeringsaftrek, waarbij als belangrijkste eis kan worden genoemd de ondergrens van f. 2.000 die per onderneming geldt voor de omvang van de investering. Er is een nieuwe groep bedrijfsmiddelen, te weten vaste installaties in de open lucht, waarvoor een basispremie van 7% geldt. Nieuw is ook het in aanmerking nemen van de investeringsbijdrage voor zover er werkelijke betalingen zijn gedaan ter zake van de investering, met dien verstande, dat — hoe dan ook — in het jaar van in gebruik nemen ervan de (rest van de) investeringsbijdrage wordt toegekend.

Een andere afwijking van het bestaande regiem is het uitsluiten van investeringen in bedrijfsmiddelen die bestemd zijn om — direct of indirect — hoofdzakelijk te worden gebruikt voor

het drijven van een buitenlandse onderneming of het buitenlandse deel van een onderneming waarvan de winst niet in Nederland wordt belast op grond van een regeling ter voorkoming van internationale dubbele belasting alsmede investeringen in bedrijfsmiddelen die direct of indirect hoofdzakelijk ter beschikking worden gesteld aan buitenlandse natuurlijke personen of ondernemingen. Dit wordt in de Memorie van Toelichting verdedigd, met de stelling dat in deze situaties geen binnenlandse belasting zou worden betaald, waaruit de investeringsrekening wordt gevoerd, en dat in het algemeen de binnenlandse werkgelegenheid evenmin wordt geëind. Deze argumenten zijn niet in alle opzichten valabel. Er kan wel degelijk sprake zijn van binnenlandse winstopslag bij het „doorgeven” van bedrijfsmiddelen naar het buitenland en bij het fabriceren van een bedrijfsmiddel binnen Nederland is de werkgelegenheid wel geëind. In dit laatste geval heeft de regering dan ook een mogelijkheid geschapen om alsnog een investeringsbijdrage te krijgen. De minister van Financiën mag dit beoordelen. Hier wordt derhalve binnen de algemene basispremie een onderscheid naar een arbeidsplaatsencriterium ingevoerd. De huidige desinvesteringbijstelling zal vervangen worden door een desinvesteringbetaling (een negatieve tax-credit). De termijn is voor gebouwen en luchtvaartuigen verdubbeld en bedraagt in het ontwerp 12 jaren. Ook voor vaste installaties geldt deze termijn 4). Dit betekent een nadeel voor de ondernemingen ten opzichte van de huidige regelingen.

Het is de bedoeling, dat — nadat daarover van de SER advies is ingewonnen — de investeringsbijdrage zal gaan variëren al naar gelang de ontwikkeling van de loonsommutatie per onderneming. Dit zou betekenen dat de algemene basispremie toch per onderneming zou variëren op basis van een arbeidsplaatsencriterium. Dit zal evenwel nog enige studie vereisen.

De toeslag voor kleinschaligheid

De eerste f. 200.000 die een onderneming per jaar investeert worden beloond met 2% extra toeslag. Dit betekent dat „kleine” ondernemingen relatief meer premie ontvangen dan „grote” ondernemingen 5).

2) De Memorie van Antwoord stelt evenwel nu reeds, dat het maximumpercentage voor gebouwen 50 en dat voor vaste installaties 25 zal zijn (blz. 12).

3) Afgezien van aanloopverliezen die altijd compensabel blijven.

4) Voor zeeschepen bestaat reeds een termijn van 12 jaren.

5) Onder onderneming wordt ook verstaan een fiscale eenheid; dit kan t.o.v. een 100% deelnemingsverhouding nadelig zijn.

De algemene regionale toeslag

Investerings in gebouwen en installaties die gelegen zijn in speciaal daartoe aangewezen gebieden worden extra gepremieerd met respectievelijk 12% en 6%. De gebieden zullen worden aangewezen op voordracht van de ministers van Economische Zaken en van Financiën op grond van de noodzakelijke economische ontwikkeling aldaar.

Er blijken vanuit de Europese Gemeenschappen problemen te rijzen ten aanzien van deze differentiatie. Vandaar, dat de invoering van deze toeslag wordt uitgesteld en de vervroegde afschrijving wordt aangehouden totdat de regionale toeslag van kracht zal zijn.

De bijzondere regionale toeslag

Indien investeringen plaatsvinden in gemeenten die op voordracht van de ministers van Economische Zaken, van Financiën en van Sociale Zaken zijn aangemerkt als gemeenten waarin de sociaal-economische toestand en de werkgelegenheidssituatie slecht zijn, worden die investeringen beloond met 20% extra toeslag voor gebouwen en 10% voor installaties.

De toeslag op grond van de ruimtelijke ordening

Het beleid inzake de ruimtelijke ordening geeft aan bepaalde gemeenten bijzondere functies (groei-kernen). Op voordracht van de ministers van Economische Zaken, van Financiën en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke ordening worden dergelijke gebieden aangewezen waarvoor een extra toeslag wordt verleend van 20% voor investeringen in gebouwen en 10% voor installaties. Ook tegen deze toeslag zijn bezwaren gerezen bij de EG, waardoor invoering vooralsnog achterwege blijft.

De toeslag voor grote projecten

Deze toeslag, die maximaal 4% van het totale investeringsbedrag kan zijn, kan worden toegekend voor investeringen die meer dan f. 15.000.000 bedragen en waarvan f. 4.000.000 besteed moet worden aan nieuw te bouwen gebouwen. Bovendien is het bedrag van de toeslag gekoppeld aan het aantal nieuwe arbeidsplaatsen dat het project oplevert. Daarbij wordt de volgende formule gebruikt, ter berekening van de toeslag.

$$a. \frac{I - f. 15.000.000}{I} \cdot f. 15.000$$

waarin: I is het totale investeringsbedrag; a is het aantal arbeidsplaatsen.

Vóór aanvang van het project moet

een uitgebreide opgave worden gedaan waarin de noodzakelijke gegevens aan de minister van Economische Zaken worden verstrekt. Na beëindiging van het project moet een aanvraag worden gedaan en kan de minister overgaan tot het afgeven van een beschikking, die dan verder door de belastingdienst wordt verwerkt.

Een probleem is, dat de opgave via de minister doorgezonden wordt aan de Commissie van de Europese Gemeenschappen aangezien deze ook tegen een al te gemakkelijk toekennen van deze toeslag bezwaren heeft gemaakt. Dit kan een aanzienlijke vertraging opleveren, mede omdat bij een eventueel niet akkoord gaan van de Commissie van de EG een procedure voor het Europese Hof van Justitie mogelijk is.

Daarbij komt, dat de bezwaar- en beroepsprocedure bij deze toeslag anders zijn dan de gebruikelijke fiscale procedures. Is bij de fiscale procedure de Belastingkamer van het Gerechtshof de eerste rechterlijke instantie, bij deze procedure is dat het College van Beroep voor het Bedrijfsleven. Er is zeer beperkt beroep in cassatie bij de Hoge Raad mogelijk. Het wetsontwerp vertoont bij de regeling van deze toeslag voor grote projecten nog enige onduidelijkheden.

Slotopmerkingen

Ten opzichte van de bestaande fiscale investeringsfaciliteiten, de investeringsaftrek en de vervroegde afschrijving, ver-

toont de eerste fase van de WIR weinig ingrijpende wijzigingen, behalve de liquiditeitsverbetering voor verliesleidende ondernemingen en de toeslag voor grote projecten.

Fundamenteel is de wijziging van de systematiek: de invoering van tax-credits. Dit kan in internationale verhoudingen aanleiding geven tot problemen en wel daar, waar credit-methoden ter voorkoming van dubbele belasting worden toegepast. Ik zal op deze plaats niet verder hierop ingaan, maar hoop dit later uitgebreider aan de orde te stellen.

De regering is met deze ontwerp-WIR kennelijk op grote problemen gestoten bij de EG. Daaruit is onzekerheid voortgekomen ten aanzien van de invoering van de algemene regionale toeslag, de ruimtelijke ordeningstoelage en de procedure bij de toeslag voor grote projecten.

Het lijkt mij, dat met enige wijzigingen in de huidige wetgeving — bijvoorbeeld de introductie van negatieve (voorlopige) aanslagen uitsluitend voor ondernemingen die als gevolg van de investeringsaftrek in een verliessituatie terechtkomen, de uitbreiding van de vervroegde afschrijving in het algemeen, de vervroegde afschrijving voor probleemgebieden en een verbeterde Investeringspremieregeling (IPR) — voor de komende jaren hetzelfde doel kan worden bereikt. De WIR is op dit moment weinig meer dan een onzekere basis voor een selectieve investeringsstimulering in de (verre) toekomst.

H. A. Kogels

J. J. Groot: Bedrijfsstatistiek, grondslagen en technieken, m.m.v. P. van Kampen, Tjeenk Willink, Groningen, 1975, 359 blz., f. 37,50, met vraagstukkenbundel van dezelfde schrijver, **Vraagstukken Statistiek**, 1976, 185 blz., f. 17,50.

Het leerboek is bedoeld voor de opleiding voor het examen MBA en voor het MEAO voor het onderwijs in beschrijvende statistiek. Het is een goed verzorgd boek en is helder geschreven. Nieuwe onderwerpen worden met voorbeelden ingeleid. De problemen worden vaak in een groter kader geplaatst. Aan het eind van bijna elk hoofdstuk staat een samenvatting van de hoofdpunten uit de leerstof en een aantal (niet „alle” zoals in het Woord vooraf vermeld staat) hoofdstukken worden afgesloten met opgaven. Het lijkt mij als leerboek uitstekend geschikt. Ook voor zelfstudie is het goed te gebruiken. Hoewel bedoeld voor opleidingen op middelbaar

niveau, lijkt mij dit boek ook voor propaedeutische economie zeer goed bruikbaar. Ik vind het jammer dat in dit boek, zoals meestal met boeken van dit niveau, geen trefwoorden-register is opgenomen.

Het bijbehorende vraagstukkenboek sluit goed aan bij het leerboek. Voor elk in het leerboek behandelde onderwerp zijn er vraagstukken. Bovendien zijn veel vraagstukken afkomstig van MBA- en MEAO-examens opgenomen. Het vraagstukkenboek is ook voor andere opleidingen op middelbaar niveau goed te gebruiken.

B. S. van der Laan